

יחסי יחיד-חברה-מדינה

ד"ר אסף מלאך

עריכה ועיבוד דידקטי: ריקי ממון

הרחבה ומבוא לנושא

מהי דמוקרטיה

**מותאם לתכנית הלימודים המעודכנת
באזרחות של משרד החינוך**

אורות ישראל

מכללה אקדמית לחינוך

מייסודן של מכללות מורשת יעקב ואורות ישראל

פתח דבר

תפיסת האדם והיחסים בינו לבין החברה, מצויים בבסיסה של המחשבה המדינית, הגישות השונות לגבי יחסים אלו משפיעות בין היתר על המחשבה בדבר המשטר הרצוי: "וחייו של אדם הם חיי בדידות, דלים, מאוסים, חייתיים וקצרים" כתב תומס הובס ב-1651 בתארו את מצב הטבע – מלחמת הכל בכל, אדם לאדם זאב. כיון שכך, המשטר הרצוי לדידו הוא הסכמה של כל היחידים להעניק סמכות לריבון אחד חזק שיבטיח את הביטחון והסדר. לעומתו, חשב אריסטו ביוון העתיקה כאלפיים שנה לפניו כי: "האדם הוא יצור מדיני בטבעו", היסוד הקולקטיבי הינו מהותי בהגדרת האדם ובצלמו כיצור אנושי, לפיכך החברה ואף המדינה – מקום הצדק והמשפט - הינם ביטוי טבעי לאופיו החברתי והמוסרי של האדם.

סוגיה זו היא ליבת לימודי האזרחות בכל מדינה, מאחר והיא מגדירה את היחס העמוק לחברה ולמסגרת המדינית ובכך משליכה על תפקידו ותפקודו של המשטר, על מערכת הזכויות והחובות שבין האזרח למדינה ועל הנורמות החברתיות בין האזרחים.

מורות ומורים יקרים,

החוברת שלפניכם, מורכבת ממסה אינטלקטואלית בהירה של ד"ר אסף מלאך מנהלה האקדמי של המכללה, ערוכה ומעובדת על ידי הגב' ריקי ממן מנהלת תחום הוראת אזרחות והיסטוריה. החוברת נערכה כך שתוכלו בזמן קצר להקיף את עיקרי נושא זה בצורה ממצה ומעמיקה.

חוברת זו הינה אחת מתוך סדרת חוברות, שמטרתן להנגיש בפני ציבור המורים את נושאי הליבה, בתכנית הלימודים של משרד החינוך, באופן מעמיק ותמציתי. אני בטוח שהעיון האישי שלכם בסוגיות אלו, יעשיר ויעמיק את הבנתכם לקראת משימת ההוראה בבתי הספר.

אני מבקש להודות למכללה האקדמית לחינוך "אורות ישראל", לנשיא המכללה הרב פרופ' גוטל וליו"ר חבר הנאמנים, הרב חיים פוגל על שותפותם הפוריה במפעל חינוכי זה.

בברכת לימוד פורה ומעמיק

עמית הלוי, מנכ"ל המכללה למדינאות

ירושלים, תשרי תשע"ד

תוכן עניינים

מבוא והגדרות.....11

פרק א' – האדם כאינדבידואל.....14

1. תפישת המדינה כמסגרת כוחנית המשרתת את השליטים.....14

2. תפישת המדינה כתוצר של הסכמה או אמנה חברתית.....19

3. תפישת החברה והמדינה כמשחיתות את טבע האדם.....24

פרק ב' – האדם כיצור חברתי ומדיני.....29

1. המדינה כשותפות טבעית בין בני אדם בארגון החיים וביצירת ערכים משותפים.....29

2. המדינה חושפת מימדים מוסריים וכלליים בקיום האנושי.....35

3. האדם מקבל את זהותו וצורתו האנושית על ידי שפתו ותרבותו.....40

פרק ג – ההשלכות של התפישות השונות – שאלות למחשבה.....44

מבוא והגדרות:

משפחה - חברה - מדינה

בני האדם אינם חיים לבדם. הם חיים תוך קיום יחסי גומלין מסוגים שונים עם בני מינם. הסוג הראשון הוא יחסי **משפחה**. יחסים אלו נעוצים בקשר הביולוגי שבין בני אדם: אדם הוא בן לאביו ולאמו ובשלבי חייו הראשוניים הוא אף תלוי בהם תלות מוחלטת ואיננו יכול להתקיים בלעדיהם. קשר זה מתבטא בקרבה נפשית, באהבה ובמסירות של הורים לילדיהם ושל ילדים להוריהם, והוא מתרחב גם לקשר שבין אחים ואף קרובים מסדר שני כמו סבים, דודים ובני-דודים. בקשר המשפחתי, תחושות של קרבה ומסירות מתוך רצון חופשי הן דומיננטיות, ופעילות של הורים למען ילדיהם או של ילדים למען הורים מזדקנים נעשית בדרך כלל ללא צורך באמצעי כפיה או בחקיקה חיצונית.

הסוג השני הוא יחסים במסגרת **חברה**. יחסים אלו כוללים מגוון של יחסי גומלין בין בני אדם שלא על בסיס משפחתי. מעגלים חברתיים שונים פועלים במקביל וגבולותיהם אינם חדים. ביניהם ניתן למנות יחסים כלכליים, כגון קניה ומכירה, שותפות כלכלית, הלוואה; יחסי ידידות בין אנשים הנפגשים בעבודה, מבליים יחד בשעות הפנאי או גרים בסמיכות; יצירה אומנותית, תרבותית או דתית של בני אדם הפועלים בצוותא וצורות מגוונות נוספות. הפעילות במסגרת החברה מאופיינת בכך שהיא מבוססת על הסכמות וחוזים בין המשתתפים, הנקבעים ונחתמים חדשים לבקרים בין בני אדם המשתתפים פעולה מרצונם.

הסוג השלישי הוא יחסים במסגרת **מדינה**. המדינה היא מוסד המסדיר את היחסים בין קבוצה גדולה של בני אדם, לא על בסיס הכרות אישית וגם לא על בסיס הסכמים וולונטריים, אלא באמצעות מערכות ממוסדות של כללים ופיקוח על שמירתם. היחסים בין בני האדם החיים במדינה מוסדרים באמצעות חוקים, בתי משפט, כח כפיה משטירתי, גבית מיסים, ופקידות המופקדת על הכוונת הפעילות בחברה בתחומים שונים. המדינה גם מסדירה את יחסי האזרחים עם אזרחי מדינות אחרות באמצעות דיפלומטיה, נציגות בארגונים בינלאומיים, צבא ושרותי ביון.

לעומת החברה, אדם נולד אל תוך המדינה והוא אזרח שלה בעל כרחו. אמנם, במדינות דמוקרטיות יש בידו זכות להגר מן המדינה, אך כל הוא חי במסגרתה הוא מחויב בחובות האזרח וזכאי לזכויות מבלי שהוא החליט או בחר בכך. הבדל נוסף בין המדינה לחברה הוא שגבולות המדינה תחומים באופן ברור: במובן הפיזי, באמצעות סימון הגבולות החיצוניים של המדינה, ובמובן האנושי, באמצעות מעמד האזרחות וחוקי ההתאזרחות הקובעים אלו בני אדם נוטלים חלק מלא בזכויות ובחובות הקשורות למדינה¹.

ניתן אמנם לציין מערכות נוספות של יחסי גומלין בין בני-אדם, כמו **שבט** או **חמולה** המצויים בין המשפחה לבין החברה או המדינה. לצורך פשטות ובהירות הדיון נתמקד במערכות שלעיל. מסגרת נוספת שלא נידונה ביחידה זו היא **העם** (או **הלאום**, **האומה**). ההגדרה של המושג היא מורכבת וכן הקשר בינו לבין החברה והמדינה. משום כך נקדיש לו דיון עצמאי ביחידה נפרדת.

פילוסופים והוגי דעות במהלך הדורות הקדישו זמן רב ומאמץ ניכר להבנת יחסי הגומלין שבין האדם לבין החברה והמדינה. ביחידה זו נציג עמדות שונות שעלו במחשבה המדינית לדורותיה בסוגיה זו. ניתן למיין עמדות אלו לשתי קבוצות עיקריות:

א. לפי התפישה הראשונה **האדם בטבעו היסודי הוא אינדיבידואל החי לעצמו ודואג לעצמו**. החברה והמדינה הן התאגדויות מלאכותיות שנוצרו במהלך ההיסטוריה מסיבות שונות. הוגים הדוגלים בתפישה זו הסבירו בצורות שונות את דרך התהוותה של החברה והמדינה, ואת יחסיו הרצויים של האדם עם החברה והמדינה, לאחר שכבר נוצרו.

ב. לפי התפישה השנייה **האדם הוא יצור חברתי ומדיני מטבעו**. החברה והמדינה הן מסגרות טבעיות ובעצם אין קיום אנושי של ממש מחוץ למסגרת חברתית ואולי אף מדינית. הוגים המאמצים תפישה כזו מבינים בדרך כלל את יחסי הגומלין של האדם עם החברה והמדינה כמצע למימוש המלא של בני האדם.

בפרקים שלהלן נציג מספר עמדות מייצגות של שתי תפישות אלו, ואת ההשלכות של כל עמדה על שאלות מדיניות כמו משמעות המדינה, משמעות החוק וסיבת

1 בהיסטוריה האנושית לבשה המדינה צורות שונות ומגוונות. ההגדרה המופיעה כאן משקפת את המדינה המודרנית.

הציות לחוק, מהותו של האדם, זכויות הפרט, המשמעות של נטילת חלק בחיי החברה והמדינה והתרומה לקידומן וכדומה.

יש לציין שחלק מן העמדות המובאות להלן מתייחסות רק לעניין החברתי או רק לעניין המדיני, ובהתאם לכך ניתן למיין את העמדות הנזכרות בצורות נוספות ושונות. עם זאת, ניתן לזהות בכל אחת משתי הקבוצות שלעיל קו חשיבה משותף ועל כן יש ערך במיזן העמדות לפי קבוצות אלו.

בשיח הציבורי והמשפטי בעולם המערבי וגם בישראל, רווח מאוד בזמננו שיח אינדיבידואליסטי המקבל כמובן מאליו את העמדה הראשונה המוצגת לעיל. כתוצאה מכך, גם בספרי לימוד רבים, ישנה נטייה להציג את האדם ואת החברה לפי גישה זו. ואולם, במחשבה המדינית שלטה חשיבה אינדיבידואליסטית טהורה רק במיעוט מן הזרמים. גם בתקופה המודרנית צורת החשיבה הלא-אינדיבידואליסטית תפשה מקום מרכזי בחלק ניכר מן הזרמים הפילוסופיים והאידיאולוגיים, ומחקרים שונים במדעי החברה חיזקו את התפישה הקולקטיביסטית של האדם, כפי שתוכלו להיווכח בקובץ זה.

פרק א'

האדם כאינדיבידואל

המשותף לתפישות שבפרק זה היא התפישה של האדם כפרט, כאינדיבידואל. לפי תפישה זו, המסגרת המדינית, ואולי אף המסגרת החברתית, הן מסגרות מלאכותיות. אמנם, אין הסכמה בין ההוגים השונים המאמצים תפישה זו לגבי משמעותה של ההתאגדות החברתית והמדינית. יש הרואים בה ברכה ותועלת ויש המדגישים בעיקר את הכוחניות הכרוכה בה או את ההשחתה שהיא גרמה לטבע האנושי.

1. תפישת המדינה כמסגרת כוחנית המשרתת את השליטים

בתקופות שונות בהיסטוריה ניתחו הוגים את המדינה כמסגרת כוחנית שנוצרה מתוך השתלטות של קבוצה חזקה על הרבה נתינים או אזרחים, ואף מתפקדת כמערכת של ניצול ההמונים או הקבוצות החלשות בידי קבוצת השליטים.

כדוגמה ראשונה לתפישה שכזו נציג את עמדתו של תרזימכוס, הוגה יווני השייך לחבורת מורים לרטוריקה שנקראו סופיסטים, והממלא תפקיד מרכזי בספר הראשון של ה'פוליטיאה', החיבור המרכזי של אפלטון בתורת המדינה. חיבור זה נכתב בצורת דיאלוג שבו מורו של אפלטון, סוקרטס, משוחח עם אנשים שונים בשאלות הקשורות לצדק, למהות המדינה ולמבנה המשטר.

בשיחתו עם תרזימכוס סוקרטס מנסה להבין את עמדתו על המדינה והוא מסביר לו אותה בדברים הבאים המתייחסים למושגי החוק והצדק:

הקשב אפוא, אמר הלה, שהנני טוען כי הצדק אינו אלא תועלת - של מי שחזק יותר... כלום אינך יודע, אמר, שיש מדינות הנתונות לשלטון רודני, יש לשלטון עממי, ויש לשלטון האצילים?

- כמובן.

- והרי בכל מדינה ומדינה החזק הוא היסוד השולט בו.

- בוודאי.

- ואילו כל שלטון ושלטון מחוקק את החוקים לפי תועלתו שלו: עממי – חוקים עממיים, שלטון רודן – רודניים, וכן כל השאר. ובחוקים חוקים אלו הרי שהראו בעליל כי דבר זה, דהיינו תועלתם שלהם, צדק הוא לנתיניהם, ומי שעובר על כך יענישוהו כמפר חוקים ואיש רשע. הא לך אפוא, הטוב באדם, אותו הדבר האחד שלדידי הוא צדק בכל המדינות: תועלתו של השלטון הקיים. והרי הלה הוא החזק, עד שבהיקש נכון תסיק את המסקנה **שבכל מקום ומקום אין צדק אלא זה: תועלתו של החזק יותר.**

[פוליטיאה ספר א', כתבי אפלטון, מהדורת ליבס, כרך ב', עמ' 175-176]

את דבריו של תרזימכוס יש להבין בהקשר הרחב של עמדתו ושל עמדת סופיסטים נוספים. לדעתם, האדם הוא יצור אנוכי מטבעו הדואג להצלחתו האישית בלבד. המדינה היא השתלטות של קבוצת אנשים חזקים על קבוצת אנשים חלשים בהתאם למצב הכללי בטבע בו החזק שולט והחזק שורד. לדעת תרזימכוס אין מוסר ואין צדק בטבע. חוקי המדינה אינם אפוא אלא כללים שקובעים השליטים החזקים כדי לקדם את תועלתם האישית. כיוון שהצדק איננו מושג טבעי, הוא מזוהה עם החוק המלאכותי שמחוקק החזק לטובת עצמו. זהו הרקע והפשר לדברים שהוא אומר לסוקרטס:

”הצדק אינו אלא תועלתו של מי שחזק יותר”

עמדות מעין אלו אנו מוצאים גם אצל הוגים בעת החדשה. למשל, עמדתו של פרידריך ניטשה, פילוסוף בן המאה ה-19, קרובה לעמדת תרזימכוס הן בתפישת המוסר והן בהבנת משמעותה של המדינה ודרך היווצרותה:

”הכנסתה של אוכלוסיה, שהייתה עד כה חסרת רסן ומבנה למסגרת של קבע, כשם שראשיתה מעשה אלימות, כן המשכה עד סיומה, שרשרת של מעשי אלימות רבים. משמע, שה'מדינה' הקדומה ביותר קמה מלכתחילה ואף המשיכה לפעול כעריצות איומה, כמכונה מרסקת חסרת רחמים, עד אשר חומר גולמי זה של המון-עם וחיות-למחצה לא זו בלבד שנלוש עד להיותו עיסה רכה,

כי אם גם קיבל צורה. אני משתמש במונח 'מדינה', מובן מאליו למה הכוונה – אי-איזה גדוד מתגודד של חיות טרף בלונדיות, גזע כובשים ואדונים, מאורגנים כלוחמים ומחוננים בכוח ארגוני, שם ללא רחם את כפות רגליו האימומות על אוכלוסיה, שאולי עולה עליו בכמות העצומה לאין שיעור, אך עדיין אינה אלא המון נוודים משוטטים חסרי צורה. הרי זאת ראשית ה'מדינה' עלי אדמות. סבורני, שכבר בטלה ומבוטלת ההזיה שראתה את התהוותה ב'הסכמה'

[פרידריך ניטשה, לגנאולוגיה של המוסר, שוקן, עמ' 291-290]

כמו תרזימכוס, גם ניטשה רואה את המדינה כהשתלטות אלימה של 'גזע כובשים ואדונים מאורגנים כלוחמים ומחוננים בכוח ארגוני' על 'המון נוודים משוטטים חסר צורה'. ניטשה לועג לתפישה הרואה את המדינה כתוצר של הסכמה בין בני אדם (תפישה שנדון בה בסעיף הבא). חוקי המדינה והמוסר האנושי אינם אלא כללים המשרתים את מעמד השליטים והתואמים את האינטרסים שלו.

כדאי לציין שגם בין חוקרי מדע המדינה המודרניים ישנה גישה המדגישה את שליטתן של קבוצות אליטה מקרב החברה במה שנעשה במדינה, ואת האופן בו קבוצות אלו מכוונות את מדיניות המדינה לטובתן. חוקרים אלו טוענים שגם במדינות דמוקרטיות לכאורה, לא ההמון הוא זה שקובע את המדיניות, אלא אותן קבוצות אליטה חזקות השולטות בצמתים מרכזיים כמו תקשורת, שירותים חשאיים, פקידות בכירה וכדומה. במונח 'כלל הברזל של האולגריכיה' ביטאו חוקרים אלו את הנטייה הקיימת בכל חברה אנושית להתפתחות הנהגה של קבוצות אליטה.

גישה זו, המכונה 'הגישה האליטרית', רווחה בארצות-הברית בשנות ה-60 של המאה העשרים, והדגישה את שליטתה של 'התשלובת התעשייתית-צבאית' במדיניות של ארצות-הברית בהתאם לאינטרסים הכלכליים של תעשיית הנשק ובכירי מערכת הבטחון האמריקאית.

עיבוד דידקטי

לפי הגישה שנסקרה בסעיף זה, המדינה היא מסגרת כוחנית שנוצרה על ידי השתלטות של קבוצת אנשים חזקים המשליטים בכוח את רצונם על השאר לתועלתם האישית. חוקי המדינה הם חוקים המשקפים את האינטרסים האישיים של השליטים ומקדמים את יעדיהם, ואינם קיימים לטובת הכלל.

ניתוח טקסט:

"הכנסתה של אוכלוסיה, שהייתה עד כה חסרת רסן ומבנה למסגרת של קבע, כשם שראשיתה מעשה אלימות, כן המשכה עד סיומה, שרשרת של מעשי אלימות רבים. משמע, שה'מדינה' הקדומה ביותר קמה מלכתחילה ואף המשיכה לפעול כעריצות איומה, כמכונה מרסקת חסרת רחמים, עד אשר חומר גולמי זה של המון-עם וחיות-למחצה לא זו בלבד שנלוש עד להיותו עיסה רכה, כי אם גם קיבל צורה. אני משתמש במונח 'מדינה', מובן מאליו למה הכוונה – אי-איזה גדוד מתגודד של חיות טרף בלונדיות, גזע כובשים ואדונים, מאורגנים כלוחמים ומחוננים בכוח ארגוני, שם ללא רחם את כפות רגליו האיומות על אוכלוסיה, שאולי עולה עליו בכמותה העצומה לאין שיעור, אך עדיין אינה אלא המון נוודים משוטטים חסרי צורה. הרי זאת ראשית ה'מדינה' עלי אדמות. סבורני, שכבר בטלה ומבוטלת ההזיה שראתה את התהוותה ב'הסכמה'"

[פרידריך ניטשה, לגנאולוגיה של המוסר, שוקן, עמ' 291-290]

■ כיצד ניטשה רואה את התהוות המדינה?

■ מה דעתו של ניטשה בנוגע לתפיסה שהמדינה היא תוצאה של הסכמה בין בני אדם?

שאלות לדין וחשיבה:

■ מה דעתכם על התפיסה הזאת? מי חושב שכך המדינה פועלת?

■ האם החוק הוא ביטוי של אינטרס של קבוצות צרות?

■ האם לפי דעתכם ישראל פועלת באופן כזה?

ניתן לקרוא קטעים ממאמר דעה שפרסם גבי שפר באתר YNET, המציג תפיסה דומה של שליטת אליטות בישראל, ולדון בו עם התלמידים:

מי באמת שולט בישראל/ גבי שפר²

למרות החולשה של המנהיגים והכנסת, עדיין נקבעת מדיניות ומתקבלות החלטות במישור המדינתי ובמישור המקומי. אז מתעוררת השאלה: מי שולט במדינת ישראל? אם בוחנים ביתר תשומת לב את מצב המערכת הפוליטית, ובייחוד את השאלה מי שולט הלכה למעשה בישראל, דבר שלא נעשה לעיתים קרובות, מתקבלת תמונה מטרידה:

ארבע "רשתות" בלתי פורמאליות, בלתי נבחרות שפועלות לרוב בהסתרה, שולטות בישראל, וגם "מנהיגים חזקים" קשורים אליהן ובמידה מסוימת אף נשלטים על ידן. החברות ברשתות האלה אינה קבועה והרכבן משתנה. אבל לחברי הרשתות האלה יש סדר יום משותף, תפישות אידיאולוגיות ומעשיות משותפות, אינטרסים משותפים, דרכי פעולה משותפות, ויכולת להשפיע על דעת הקהל וכמובן על הפוליטיקאים:

הרשת הביטחונית - מורכבת מקציני צבא בכירים בהווה ובעבר, ראשי השירותים החשאיים והמשטרה, ובעלי עסקים בתחום הביטחון. חברי הרשת הזו קבעו את המהלכים הפוליטיים והצבאיים בדרך לכל המלחמות וביניהן.

רשת בעלי ההון – מורכבת משתיים עשרה או שמונה עשרה המשפחות העשירות בישראל ובעלי העסקים הגדולים. חבריה מעוניינים בהמשך תהליכי ההפרטה, במיסוי נמוך, ברמות שכר נמוכות וכן הלאה.

2 מתוך מאמר שפורסם ב-YNET: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3446216,00.html>

רשת הרבנים החרדיים – רשת קטנה יחסית שהחברים בה חולקים עניין ואינטרסים משותפים בכל הקשור ליחסי מדינה-דת. הם משפיעים, ולמעשה קובעים, את ענייני המעמד האישי, את אי הגיוס של בחורי ישיבה, את מדיניות הגיוור, את היחס לעובדים הזרים, ובמידה הולכת וגדלה את המדיניות כלפי השטחים.

רשת הפקידות הבכירה - רשת חשובה מאד שבין חבריה בולטים במיוחד בכירי האוצר, בנק ישראל, משרד הביטחון, ומשרד החינוך. מצד אחד הם קובעים ומנסחים את מרבית ההחלטות החשובות ואת החוקים המתקבלים בכנסת, ומצד שני בכוחם לטרפד, החלטות וחוקים בעיקר על ידי אי עשייה.

המלצה לצפייה: הסרט 'JFK-תיק פתוח' מספר את סיפור החקירה של רצח הנשיא האמריקני ג'ון פרנקלין קנדי. לפי התיאוריה המוצגת בסרט בכירי השירותים החשאיים ותעשיית הנשק הם אלו שעמדו מאחורי הרצח ב-1963, ואף הצליחו לטשטש את הראיות ולהטות את תוצאות ועדות החקירה הממלכתיות שחקרו אותו. זהו ביטוי מובהק של תפישת ה'תשלובת תעשייתית-צבאית'.

2. תפישת המדינה כתוצר של הסכמה או אמנה חברתית

לעומת התפישה של המדינה כהשתלטות כוחנית של קבוצה חזקה, הוגים אחרים ראו את המדינה כתוצאה של הסכמה בין בני אדם לשם תועלת הדדית. רבים מהם אמצו את העמדה הרואה את האדם במצבו הטבעי אינדיבידואל חסר מוסר המכוון לתועלתו האישית בלבד, אלא שמסיבות שונות לבני האדם לא נוח במצב טבעי זה והם מתארגנים במסגרת מדינית לחיים בצוותא. מצדדים בתפישות אלו ניתן למצוא הן בעיר-המדינה היוונית והן במדינה המודרנית.

את אחת הגרסאות המוקדמות לתאוריית האמנה החברתית שם אפלטון בפיו של גלאוקון בספר הפוליטיאה שלו. וכך מתאר גלאוקון את התהוות המדינה ואת מהות החוק והצדק לפי התפישה הרווחת:

שעה שבני אדם עושים עוול זה לזה וסובלים עוול זה מיד זה וטועמים גם מזה וגם מזה, הרי אלה שאין בכוחם להימנע מזה ולאחוז בזה (=לעשות עוול לאחרים מבלי שיעשו להם עוול), להם ייראה שכדאי להתנות ביניהם לבלתי עשות עוול ולבלתי סבול עוול. והנה מטעם זה החלו שמים לעצמם חוקים וחוזים, וקראו למצוות החוק 'חוקי' ו'צודק'. וזהו אפוא לפי הטענה הרווחת, מוצא הצדקה והווייה. שרויה היא באמצע בין מה שטוב ביותר, דהיינו שיעשה אדם עוול בלא שיתן את הדין, ובין מה שרע ביותר, דהיינו שיסבול אדם עוול בלא שיהא בידו לנקום נקמתו. והצדק, שהוא באמצע בין שניים אלו, אין מחבבים אותו בחינת מה שהוא טוב, אלא בחינת דבר שיש לנהוג בו כבוד מחמת חוסר אונים לעשות עוול. שהנה, מי שכוחו עמו לעשות עוול, והוא גבר אמיתי, ודאי לא יתנה לעולם עם שום אדם לבלתי עשות עוול ולבלתי סבול עוול, שאם כן, הרי משוגע יהא. הא לך איפוא... טבע הצדקה, וכך היא עשויה ואלו הן המסיבות שמהן נוצרה לדברי הבריות.

[פוליטיאה ספר ב', עמ' 203]

גלאוקון מציג עמדה ולפיה האדם בטבעו רוצה לעשות עוול, וגם הצדיק, שהוא איש החוק והצדק, מעדיף לעשות עוול אם יש לו הזדמנות לכך. הסיבה להסכמה סביב החוק וההמצאה של מושג הצדק נובעים מחולשתם של רוב בני האדם שאינם מצליחים לחיות במצב הטבע ולעשות עוול לאחרים מבלי שיעשו גם להם עוול. משום כך הם מאמצים את החוק והצדק בתור פשרה ובתור הרע במיעוטו: הם לא יעשו עוול לאחרים, וגם אחרים לא יעשו להם.

גלאוקון מסיק מתפישת האמנה החברתית מסקנה מרחיקת לכת. כיוון שהמדינה היא הסכם שכל אחד מן האזרחים קיבל אותו לטובתו האישית בלבד, הוא ממליץ לקיים את ההסכם רק כאשר יש הכרח בדבר. לדעת גלאוקון אין צורך לקיים את החוק כאשר לא רואים אותך... ההסכם איננו משקף צדק אלא את האינטרס של אלו החתומים עליו.

דעה הפוכה ביחס לנקודה אחרונה זו הביע תומס הובס, מי שנחשב לחלוץ התאוריה המודרנית של האמנה החברתית. כמו התיאור שבפי גלאוקון, גם הובס מתאר את מצב הטבע כמצב אנוכי בו כל אדם דואג לעצמו, 'אדם לאדם זאב'. הוא מתאר מצב זה כ'מלחמת הכל בכל' ההופכת את חיי האדם ל'חיי בדידות, חיים דלים, מאוסים,

בהמיים וקצרים'. מצב בלתי נסבל זה, הביא את בני האדם לכרות ביניהם אמנה ולקבל על עצמם שליט חזק שיארגן את מערכת היחסים בין בני האדם באופן שיאפשר לנהל את החיים.

ואולם, בניגוד לגלאוקון, לדעת הובס, לאחר שבני אדם קבלו על עצמם את השלטון המדיני אסור להם להפר את ההסכם ולפעול בניגוד לחוקי השלטון. פעולה שכזו תגרום עד מהרה להתפרקות השלטון המדיני באופן שיזיק לכל בני האדם, ולכן היא פסולה.

לא זו בלבד, הובס סובר שגם כאשר השליט הפך לעריץ יש להמשיך ולקיים את החוקים וזאת מכיוון ש'עריצות טובה מאנרכיה', ומרד בשליט יחזיר את החברה לאנארכיה שבמצב הטבע. אנארכיה זו, אין מצב גרוע ממנה, ומוטב להמשיך ולהתקיים תחת שלטון עריץ מאשר לשוב אליה.. מן הענין להבהיר בהקשר זה שהובס עצמו היה מתומכיו של המלך האנגלי צ'רלס הראשון, המלך שנגדו פרצה מלחמת האזרחים באנגליה באמצע המאה ה-17, ושבסופה הוא הוצא להורג. עמדתו של הובס עולה איפוא בקנה אחד עם שיקולים בני זמנו ומקומו, ועם רצונו לחזק את שלטונו של צ'רלס הראשון. עם זאת, חשיבות ספרו הוא בניסוח הבהיר והמפורט של תפישת האמנה החברתית.

כדאי להעיר שיש תפישות של אמנה חברתית שלא תארו את מצב הטבע בצורה קיצונית כל כך כפי שתאר אותו הובס. הדוגמה המובהקת היא של ג'ון לוק, גם הוא הוגה אנגלי בן המאה ה-17, שנחשב עד היום לאבי הזרם הליברלי. לפי דעתו של לוק, גם במצב הטבע בני האדם הם בעלי זכויות, כמו זכות לחיים, זכות לחירות וזכות לקניין. זכויות אלו מבוססות על תפישה דתית, לפיה כך ברא האל את בני האדם. לוק סובר שבמצב הטבע רוב בני האדם חיים בכבוד הדדי ומכבדים זה את זכויותיו של זה. אמנם, ישנם חריגים מעטים שאינם מכבדים את הזכויות הטבעיות ועל מנת להתמודד איתם יש צורך במסגרת של מדינה שתנהל חקיקה, בתי משפט ומשטרה. לוק רואה אפוא במדינה אמצעי לשיפור השמירה על הזכויות הטבעיות. תוצאה של תפישה זו היא שכאשר השלטון עצמו פוגע בצורה קיצונית בזכויות הטבעיות מותר למרוד בו. תפישתו של לוק עמדה בבסיסן של מרידות שונות בתקופה המודרנית, ואף עומדת בתשתית הכרזת העצמאות של ארצות הברית.

עיבוד דידקטי

ראינו בסעיף זה מספר הוגים שראו את המדינה כתוצאה של הסכמה בין בני אדם לשם תועלת הדדית. לפי הגישה הזאת, האדם במצבו הטבעי הוא אינדיבידואל המכוון לתועלתו האישית בלבד, אלא שמסיבות שונות לבני האדם לא נוח במצב טבעי זה והם מתארגנים במסגרת מדינית לחיים בצוותא.

ניתוח טקסט:

”שוויון זה בסגולות מצמיח תקווה שווה להשגת תכליותינו. ולכן אם שני אנשים חושקים באותו הדבר, ובכל זאת אי אפשר להם ליהנות בו יחדיו, הם נעשים אויבים... גלוי אפוא הדבר שבזמן שבני אדם חיים בלי כח כללי שישמרם כולם יראים, הריהם באותו מצב הקרוי מלחמה, ומלחמה כזו של כל אדם כנגד כל אדם...”

הדרך היחידה להקים כח כללי כזה, שאכן יהיה מסוגל להגן עליהם מפלישת נכרים ומפגיעה הדדית, ובכך לתת להם צידה כזו של ביטחון שתאפשר להם לכלכל את נפשם בחריצותם ובתנובת האדמה, ולחיות בסיפוק, היא שיאצילו את כל כוחם ועוצמתם לאדם אחד, או לאסיפה אחת של אנשים.. בדרך זו שכאילו היה כל אדם אומר לכל אדם: 'אני מוותר על זכותי למשול בעצמי, ונותן סמכות לאדם זה, או לאסיפת אנשים זו, בתנאי שגם אתה תוותר להם על זכותך, ותסמיך את כל פעולותיהם בדרך דומה'. משדה נעשה הרי ההמון שככה התאחד באיש אחד קרוי מדינה”

■ כיצד רואה הובס את התהוות המדינה?

■ מדוע בוחרים האנשים להקים מדינה?

גם בספרות היהודית ניתן לראות דוגמאות לתפיסה דומה:

רבי חנינא סגן הכהנים היה אומר ”הוי מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו” (מסכת אבות ג',ב')

■ מדוע יש להתפלל לשלומה של מלכות? מדוע חשוב שתהיה מלכות (=מדינה) לפי רבי חנינא?

■ במה דומים דבריו של רבי חנינא לדברי הובס?

"בַּיָּמִים הָהֵם, אֵין מֶלֶךְ בְּיִשְׂרָאֵל: אִישׁ הַיֵּשֶׁר בְּעֵינָיו, יַעֲשֶׂה" (שופטים, י"ז, 6)
"וַיִּתְקַבְּצוּ, כָּל זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל; וַיָּבֹאוּ אֶל-שָׁמוּאֵל, הַרְמָתָה וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו, הִנֵּה אַתָּה זִקְנָתָ, וּבְנֶיךָ, לֹא הֵלְכוּ בְּדַרְכֶּיךָ; עַתָּה, שִׁמָּה-לָנוּ מֶלֶךְ לְשִׁפְטֵנוּ—כָּכָל-הַגּוֹיִם" (שמואל א, ח', 4-5)

מהו המצב המתואר בספר שופטים? מדוע ללא מלך "איש הישר בעיניו יעשה"?
מדוע מבקש עם ישראל משמואל מלך? כיצד הדבר קשור לנאמר בספר שופטים?
דוגמא נוספת לאמנה חברתית, שבסיסה בשלטון השומר על זכויות היחיד, היא הכרזת העצמאות של ארצות הברית שנכתבה ב-1776:

"אנו סבורים שאמיתות אלה ברורות מאליהן, שהרי כל בני האדם נבראו שווים, ובוראם העניק להם זכויות שאין ליטול מהם, ביניהן: חיים, חירות והחתירה אחר האושר. כדי להבטיח זכויות אלה מוקמות בקרב בני האדם ממשלות, השואבות את סמכויותיהן הצודקות מהסכמתם של הנשלטים, ובכל פעם שצורת ממשל כלשהי הופכת הרסנית ביחס לזכויות אלה, הרי שזכותו של העם לשנותה או לבטלה, ולהקים ממשלה חדשה, שיסודותיה מושתתים על עקרונות אלה והיא מארגנת את סמכויותיה כך שבעיני העם היא המתאימה ביותר להגשמת ביטחוננו ואושרנו" (מתוך הכרזת העצמאות של ארצות הברית)

■ מי נמצא ביסוד ההכרזה? מהן האמיתות "הברורות מאליהן"? על אילו זכויות של היחיד באה ההכרזה להגן?

■ מה תפקידו של השלטון לפי ההכרזה?

3. תפיסת החברה והמדינה כמשחיתות את טבע האדם

תפישה שלישית בקבוצת ההוגים הרואים את האדם כאינדיבידואל, היא תפישה הרואה את החברה ואת המדינה כמשחיתות את טבעו הטוב של האדם.

גם לתפישה זו ניתן למצוא הדים בעת העתיקה ובעת המודרנית כאחד.

האסכולה הצינית (או הקינית), היא דוגמה עתיקה לגישה זו. אסכולה זו, היא אחת מן האסכולות ההלניסטיות שצמחו עם שקיעתה של עיר-המדינה היוונית בעקבות צמיחת האמפריה ההלניסטית בימיו של אלכסנדר מוקדון. על דיוגנס הקיני, אחד מראשיה של האסכולה, מספרים שהיה מסתובב בשוק בצהרי היום ובידו נר דולק. כששאלו אותו לפרש המעשה הוא היה עונה "אני מחפש אדם ישר". משמעות תשובתו היתה שהמרחב הציבורי, השוק והמדינה, משחית את מידותיו הטובות של האדם. האדם הוא טוב מטבעו (בניגוד לעמדתם של סופיסטים כמו תרזימכוס שהוזכר בסעיף א') והמסגרת המדינית מציבה אותו בעמדה של שנאה קנאה ותחרות, וממילא משחיתה את מידותיו.

בהתאם לכך דיוגנס היה מזלזל בכל המוסכמות החברתיות: הוא חי בתוך חבית, גידל את שערו פרא והיה מהלך בקיץ ובחורף עם אותו מעיל. מספרים עליו שהיה מהלך בקביעות עם מקל נדודים כחסר בית ומולדת. לפי סיפור מפורסם אחר, אלכסנדר מוקדון שמע על דיוגנס ובא לבקר אותו. כאשר הגיע אליו הוא שאל אותו האם הוא מעוניין לבקש ממנו בקשה כלשהי. דיוגנס נשאר לשבת בתוך החבית שלו והשיב לאלכסנדר באדישות שיזוז מעט מכיוון שהוא מסתיר לו את השמש. תלמידיו פירשו את האמירה הזו כמשל לכך שהחברה והמדינה, אותן מייצג אלכסנדר, מהווים מחסום בפני האור האמיתי.

בתקופה המודרנית, ז'אן ז'אק רוסו ביטא בכמה מכתביו עמדה זו בצורה ברורה. במאמר שכתב בצעירותו על מקורות אי השוויון בין בני אדם, תאר רוסו את דמותו של האדם במצב הטבע. רוסו תאר את דמות 'הפרא האציל' החי בטבע בספונטניות ומתוך חירות גמורה. המשאבים הטבעיים מספיקים לכולם, ובני האדם חיים את חייהם ללא חוקים וכללי מוסר וללא אינטראקציה חברתית קבועה וממוסדת ביניהם. האדם במצב זה הוא מאושר, וחומל על בני מינו מתוך נטייה טבעית כאשר הם זקוקים לחמלה או סיוע.

לדעת רוסו, ההתמסדות של החברה והמדינה השחיתו את טבעו של האדם, הצרו את חירותו, ויצרו בנפשו מידות רעות. ההתאגדות נוצרה בגלל הצורך להתמודד עם פגעי הטבע, אך היא הביאה בעקבותיה היררכיה בין בני אדם ומאבקים על ההנהגה.

על מנת לסמל את מעמדם הגבוה בחברה ואת עדיפותם על חבריהם החלו בני אדם לייצר צרכים ומוצרים מלאכותיים כסמלי סטאטוס. עד מהרה הם החלו להשתעבד אליהם. הפרא האציל והמאוסר שהתקיים בטבע, הפך לאדם מלא שנאה קנאה תאוה ותחרות בתוך המסגרת החברתית.

תפישתו של רוסו קשורה לביקורתו על התרבות המזויפת והמצועצעת בקרב אנשי החברה הגבוהה בפריז, אליהם התוודע בשנים שקדמו לכתיבת המאמר. בניגוד לתפישת הקדמה ('הפרוגרס') שרווחה בעידן הנאורות, ולפיה האנושות נמצאת במסלול של השתכללות ועלייה במהלך ההיסטוריה, רוסו ראה את החברה האנושית כמצויה בתהליך של דרדור וסיאוב. לדעתו, טבעו של האדם יוצא אל הפועל בצורה מתוקנת יותר במצב הטבע מאשר במצב החברתי אליו עברה האנושות.

לעמדה הרואה בחברה ובמדינה מסגרת המשחיתה את טבעו של האדם, נציגים רבים גם במאה העשרים. נציין כאן רק שתי דוגמאות לזרמים הקרובים לעמדה זו.

פילוסופים מזרם ההגות הקיומית (האקסיסטנציאליסטית) העלו על נס את מושג האוטנטיות כאידיאל אנושי. לפי גישה זו, החברה נתפשת בדרך כלל כמאיימת על חירותו של האדם ועל אפשרותו לפעול בהתאם לטבע הפנימי שלו או בהתאם להכרעותיו החופשיות. ז'אן פול סארטר, פילוסוף צרפתי שפעל באמצע המאה העשרים, קבע ש'האדם הוא חירות' ושהוא מעצב ללא הרף את אישיותו וערכיו מתוך הכרעות חופשיות שלו. המבט של הזולת, המגדיר כל אדם לפי תדמיות ותבניות קבועות ועל פי עברו, מרחיק אותו מחיים אותנטיים בהם מתמידה המודעות החרפה לחירות ולאופציות הפתוחות המלוות את הקיום האנושי.

גם בין פילוסופים נאו-מרכסיסטים יש שראו בחברה האנושית, ובפרט בחברה הצרכנית הקפיטליסטית, גורם המאיים על המרכיבים הגבוהים בנפש האנושית. ההוגים תאודור אדורנו ומקס הורקהיימר, מראשי אסכולת פרנקפורט, כינו את הקיום במסגרת החברה המערבית המודרנית 'חרושת תרבות'. התרבות מיוצרת מתוך תפישה מסחרית, והסחרחורת החושית בה האדם נתון בתוך החברה המודרנית מונע ממנו להיפגש עם אומנות גבוהה או עם צדדים גבוהים ועמוקים בנפש. על האדם לנקוט בפעולה של התנגדות אישית מכוונת לכיוון אליו מושכת אותו החברה.

אנו רואים אפוא שבמהלך ההיסטוריה של המחשבה המדינית שבה ועלתה בצורות שונות הגישה הרואה בחברה ובמדינה גורם משחית ומקלקל. המידות הטובות, החירות וכוחות היצירה והאסתטיקה שקיימים אצל כל יחיד, נפגמים ונשחקים בגלל המסגרת החברתית.

עבוד דיקטי

הגישה הזאת רואה בחברה ובמדינה גורמים המשחיתים ומקלקלים את האדם. במצב הטבעי, ללא חברה לאדם יש מוסר טבעי, מידות טובות, כוחות נפש ואותנטיות הנפגעים בהיכנסו למסגרת החברתית.

ניתוח טקסט:

"ניתן לומר שהפראים אינם רעים במובן המדויק של המילה, משום שאין הם יודעים מה משמע להיות טוב; שכן לא התפתחות ההשכלה ולא בלמי החוק אלא רוגע תשוקותיהם ואי-הדעת של קלקלת המידות הם המונעים בעדם מלעשות רע. יש, מלבד זאת, עיקר אחר שהובס לא הבחין בו - ...הרתיעה המולדת מראות את רעו בן האנוש מתענה בסבלו... כוונתי לרחמים... רגש מעומעם ועז אצל האדם-הפרא, מפותח אך חלש אצל האדם האזרח... והלא ברור שהזדהות זו הייתה לאין ערוך אינטימית יותר במצב הטבע מאשר במצב התבוני..."

רק הסכנות האורבות לחברה בכללה יש בהן עדיין להדיר את שנתו השלווה של הפילוסוף ולעוקרו ממיטתו. בלא שיניד עפעף ישחטו בן אנוש תחת חלונו; אין לו אלא לאטום אוזניו בכפות ידיו ולהתנצח עם עצמו בדברי היגיון, למען מנוע בעד הטבע המתקומם בתוכו מלהזדהות עם הנרצח. האדם הפרא לא נחון כלל בכישרון מעורר התפעלות זה, ומאין לו חוכמה ותבונה, מתמסר הוא בלא חשבון לרגש האנושיות הראשוני. לעת מהומות, לעת תגרות רחוב - ההמון הנבער נאסף, האדם הזהיר שומר נפשו ומתרחק; חלאת העם, נשות השוק, הן המפרידות בין הנצים, ומונעות בעד אנשים טובים מלשסף איש את גרון רעהו"

(ד'אן ד'אק רוסו, מאמרים, עמ' 149-152).

המחשה נוספת לכך ניתן לראות בסרט "האביר האפל", המציג את דמותו של הארווי דנט, תובע מחוזי אהוב ורודף צדק הפועל למיגור הפשע, שהופך לפושע בעצמו לאחר שנפגע על ידי פושעים ואהובתו נהרגת.

הארווי דנט כרודף צדק - נלחם בפשע בלי חשש ונקרא "האביר הלבן"³:

הארווי דנט מושחת על ידי הפשע בחברה, מידרדר לפשע ואומר "ניסינו להיות אנשים הגונים בעידן לא הגון, אבל טעינו, העולם אכזר והמוסר היחיד בעולם אכזר הוא מקרי"⁴:

שאלות לדיון וחשיבה:

- על מה מצביע רוסו? מה מונע מהפראים לעשות רע? מה ההבדל בין הפרא לפילוסוף? מי מונע מהאנשים "מלשסך איש את גרון רעהו"?
- מדוע הפך הארווי דנט בסרט "האביר האפל" לרשע? כיצד הוא מצדיק את מעשיו?
- כיצד לדעתכם משפיעה החברה על טבעו של האדם? האם לטובה או לרעה?

3 ניתן לראות את הקטע בכתובת: <http://www.youtube.com/watch?v=7sRKtt49W-o>

4 ניתן לראות את הקטע בכתובת: <http://www.youtube.com/watch?v=IY7xhnJtlkE>

ראינו שלוש תפיסות שונות שמשותפות לכולן התפיסה של האדם כאינדיבידואל ותפיסת המסגרת המדינית כמלאכותית. לפי התפיסה הראשונה המדינה היא מסגרת כוחנית שנוצרה על ידי השתלטות של קבוצת אנשים חזקים המשליטים בכוח את רצונם על השאר לתועלתם האישית. לפי התפיסה השנייה המדינה היא תוצאה של הסכמה בין בני אדם לשם תועלת הדדית. התפיסה השלישית רואה בחברה ובמדינה גורמים המשחיתים ומקלקלים את האדם.

פרק ב'

האדם כיצור חברתי ומדיני

ראינו עד כה מספר דרכים להציג את משמעותה ודרך היווצרותה של החברה מתוך תפישה אינדיבידואליסטית של טבע האדם. ואולם, תפישה זו זכתה לביקורת רבה על ידי הוגים מדיניים בכל הדורות. עובדה פשוטה היא שבני אדם חיים תמיד בתוך חברה וכחלק מקבוצה. כל התרבויות שנצפו ונחקרו עד היום, למדו אותנו על צורות שונות ומשונות לארגון הסדר החברתי, אך לא הפגישו אותנו עם יצורים אנושיים שחיים כפרטים בודדים, ללא חברה וללא ארגון פוליטי (הקיים גם בצורות חיים בסיסיות כמו שבטים או חמולות). עובדה זו גרמה להוגים רבים לראות בסדר החברתי והמדיני מצב טבעי, או בניסוחו המפורסם של אריסטו: "האדם הוא יצור מדיני בטבעו". אימוץ התפישה שהאדם מדיני בטבעו איננו מוביל בהכרח להערכה של המסגרת המדינית. בימי הביניים רווחה תפישה אצל פילוסופים רבים שאמנם האדם הוא יצור מדיני, אך האדם החכם צריך לפרוש ככל יכולתו מן החברה ולעסוק בעיון בחכמה ובמושכלות. ואולם, ניתן לקבוע בהכללה שעמדות הרואות במדינה מצב טבעי מראות לה פנים חיוביות יותר מאשר התפישות הרואות את מצב הטבע של האדם כקיום אינדיבידואלי שעבר המרה אל המצב החברתי-מדיני.

נפנה עתה לפירוט התפישות הרואות באדם יצור חברתי ומדיני מטבעו. גם בין השותפים לגישה זו נוכל להבחין בהסברים שונים לגבי מהותו של המרכיב החברתי בקיום האנושי, מה הוא מוסיף לקיום זה, ומהי בדיוק המסגרת החברתית שכלפיה אמורים הדברים.

1. המדינה כשותפות טבעית בין בני אדם בארגון החיים וביצירת ערכים משותפים

התפישה הרואה את המדינה ואת החברה כטבעיות התנסחה בצורה שיטתית ביוון העתיקה בידי אפלטון ואריסטו. על מנת להבין כהלכה את גישתם כדאי להקדים תאור קצר של חיי האזרחים בפוליס היוונית.

ביוון העתיקה התקיימו ערי-מדינה שכל אחת התקיימה כמדינה עצמאית מבחינה

כלכלית, צבאית ופוליטית. חלק גדול מאוד (לעיתים כמחצית) מן התושבים בפוליס היו עבדים חסרי זכויות אזרח. חלק גדול אחר מן האוכלוסייה היו זרים-מהגרים שגם הם היו חסרי זכויות פוליטיות. לנשים גם כן לא היו זכויות להשתתפות פוליטית. נותרו אפוא כ-10-15 אחוז מן התושבים שהיו אזרחים. משמעות האזרחות הייתה בראש ובראשונה זכות להשתתפות פוליטית: אפשרות להעלות נושאים ולהצביע באסיפות העם, הזכות להיבחר לתפקידים פוליטיים כמו מועצת העיר, חבר מושבעים וכד'. בנוסף, היא כללה זכות השתתפות בפולחנים של הפוליס, וזכות לשמש ככהן בפולחנים אלו.

התוצאה של מבנה זה הייתה, שבעבור האזרחים בפוליס, החיים הציבוריים היו הנושא המרכזי ביותר בחייהם. הם השתתפו יחד בניהול חיי המדינה וראו את עצמם כקבוצה איכותית של בני אדם שבמוקד חייהם עומדת העשייה המשותפת של ניהול הפוליס.

התנהלות זו קיבלה ניסוח שיטתי בתפישה של אפלטון ועוד יותר מכך בזו של אריסטו.

כך הציג אפלטון את המדינה המתוקנת:

"עלינו לשאול את עצמנו, איזהו הדבר שנקרא לו טוב מאין כמותו להתקנתה של מדינה ושאליו חייב המחוקק לכוון בקובעו את החוקים..."

וכי יש בפינו להשמיע רעה גדולה למדינה מאותו הדבר הקורע אותה לגזרים ומכניס בה ריבוי במקום אחדות? או טובה גדולה מדבר זה הקושר אותה יחדיו ועושה אותה חטיבה אחת?..."

ומצבה של זו יהא אף מקורב ביותר למצבו של אדם יחיד. שהרי, בהיפצע אצבעו של אחד מבינינו, חשה בכך כל אותה השותפות המשתרעת מהגוף עד לנשמה במערך אחד... והיא כואבת כולה כאחת בסבלו של החלק, ולפיכך אומרים אנחנו שהאדם חש באצבעו..."

המדינה שמשטרה טוב ביותר הריהי מקורבת תכלית קירבה לאותו מצב!... כי בשעה שאחד מאזרחיה יארע לו מה שהוא טוב או רע, תגיד אותה המדינה יותר מזולתה, שלה עצמה אירע הדבר הזה, וכולה תשמח או תכאב יחד איתו"

[פוליטיאה, ספר ה, עמ' 347-348]

מדברים אלו ברור שאפלטון רואה את המדינה המתוקנת מתפקדת כגוף אורגני שכל אבריו מרגישים שייכות ושותפות ולא רואים בה רק הסכם בין אינדיבידואלים שכל אחד ממוקד בתועלת האישית שלו.

בהתאם לכך אפלטון מגדיר את הצדק במדינה כמצב שבו כל אחד עושה את הדבר שבו הוא טוב ובו הוא יכול לתרום באופן מקסימלי לחברה או למדינה.

אמנם, אריסטו מנסח את טבעיות המדינה בצורה חדה יותר בפרק השני של ספר 'הפוליטיקה', וכך הוא כותב:

"מכל זה גלוי אפוא, שהמדינה נמנית על הדברים הטבעיים, ושהאדם בעל חיים מדיני על פי הטבע. ומי שאין לו מדינה... הריהו פחות או יותר מאדם...

האדם בעל חיים מדיני במידה יותר גדולה מהדבורים ושאר בעלי החיים המתאגדים בעדרים. וכן ברור, שהרי אין הטבע, כפי שאנו אומרים, עושה מאומה לבטלה, ורק לאדם בין בעלי החיים כוח הדיבור. הקול אמנם סימן של המכאיב והנעים ולפיכך נמצא הוא גם בשאר בעלי החיים... אבל כוח הדיבור מכונן לגלות את המועיל והמזיק, וכמו כן את הצדק והעוול, כי מיוחד הוא לאדם, לעומת שאר בעלי החיים, שיש לו, ולו לבדו, הרגשת הטוב והעוול וכיוצא באלה, והשותפות באלה היא היוצרת בית ומדינה"

אריסטו רואה את כוח הדיבור המייחד את האדם, ככלי לתקשורת בשאלות הנוגעות להתארגנות מיטבית של סדרי החיים ('המועיל והמזיק') ובשאלות מוסריות ('הצדק והעוול'). המדינה היא מיסוד של נטיות אלו ויצירת שותפות על בסיס כוח הדיבור וסגולותיו המיוחדות. כך מארגנת המדינה, באמצעות החוקים והמוסדות הפוליטיים, את התקשורת בין בני אדם, שהיא הבסיס להטבת החיים והיא הבסיס לדיון מוסרי ולליבון של ערכים הקיימים רק בחברה אנושית.

אריסטו ממצה את צורת המחשבה הזו ומגיע למסקנה שבעצם המדינה קודמת בטבעה ליחיד: "וכן קודמת המדינה על פי הטבע לבית, ואף ליחידים שבבני האדם. כי הכלל קודם בהכרח לחלק...". הקיום האנושי הוא בעצם קיום תרבותי ומדיני. רק בתוך תרבות נחשף המימד המיוחד של האדם כיצור מדבר המתקשר גם סביב שאלת 'המועיל והמזיק' וגם סביב שאלת 'הצדק והעוול'. משום כך, אי אפשר להבין את האדם הפרטי אלא כחלק מן המכלול המכונה תרבות או מדינה, ולא כפרט העומד לעצמו.

הערת הרכבה: תפישתו של אריסטו מתבחרת מתוך דברים שכתב בספר האתיקה על תכונת הידידות שקיימת במין האנושי. אריסטו מתאר את האדם כיצור חברתי או ידידותי, שאיננו אוהב להיות בודד, וגם כאשר הוא משיג הנאה משמעותית, חווה חוויה מעניינת, או מגיע לתובנה שכלית חדשה, הוא אוהב לחלוק אותה עם ידידים. לדעת אריסטו, התכונה המוסרית שבאדם, שאיפת הצדק, מבוססת על תכונת הידידות שלו, והיא בעצם מיסוד נטיית הידידות של האדם, באופן שיוכל להרחיבה אל עבר קבוצות גדולות של אנשים. הידידות בצורתה הטבעית וחסרת החוקים איננה יכולה לחול על כל בני האדם. באמצעות חוקי הצדק והסדר המדיני אדם יכול לחיות יחד עם בני אדם רבים, ולבטא בכך את נטייתו לחיים של רעות, של צוותא, ושל אהבת הזולת.

כך כותב אריסטו בעניין זה:

ודומה שגם את המדינות קושרת הידידות יחדיו והמחוקקים שוקדים עליה יותר משישקדו על הצדק, שהאחדות, נראית כמה שהוא דומה לידידות, והלא אל זו הם שואפים מעל לכל ואת ריב האזרחים הם מרחיקים בחינת אויב שאין גרוע ממנו. ואמנם, כשהאזרחים הם ידידים זה לזה, שוב אין להם צורך בצדק, ובהיותם צדיקים עוד יש להם צורך בידידות, ובהופעתו המהותית ביותר נחשב הצדק לתכונה ידידותית. (אתיקה: מהדורת ניקומאכוס, שוקן, תשל"ג, עמ' 188)

אריסטו חולק על תפישת האדם כאינדבידואל בצורה הקיצונית ביותר: האדם בטבעו איננו אינדבידואל אלא בעל תכונות של חברתיות וידידות. תכונה נוספת שלו, תכונתו המדינית שביטוייה הוא החוק והצדק, מבוססת על נטיית הרעות והידידות. המדינה מבטאת נטייה זו, והיא מושלמת רק כאשר האזרחים מאוחדים ודומים לידידים.

לפי הגישה הזאת המדינה היא מסגרת שחבריה מרגישים אליה שייכות ושותפות ולא רואים בה רק הסכם בין אינדיבידואלים. כיוון שהאדם הוא יצור מדיני, המדינה היא יצירת שותפות על בסיס סגולתו המיוחדת של האדם – הדיון המוסרי וליבון ערכים.

ניתוח טקסט:

"עלינו לשאול את עצמנו, איזהו הדבר שנקרא לו טוב מאין כמותו להתקנתה של מדינה ושאליו חייב המחוקק לכוון בקובעו את החוקים... וכי יש בפינו להשמיע רעה גדולה למדינה מאותו הדבר הקורע אותה לגזרים ומכניס בה ריבוי במקום אחדות? או טובה גדולה מדבר זה הקושר אותה יחדיו ועושה אותה חטיבה אחת?... ומצבה של זו יהא אף מקורב ביותר למצבו של אדם יחיד. שהרי, בהיפצע אצבעו של אחד מבינינו, חשה בכך כל אותה השותפות המשתרעת מהגוף עד לנשמה במערך אחד... והיא כואבת כולה כאחת בסבלו של החלק, ולפיכך אומרים אנחנו שהאדם חש באצבעו... המדינה שמשטרה טוב ביותר הריהי מקורבת תכלית קירבה לאותו מצב!... כי בשעה שאחד מאזרחיה יארע לו מה שהוא טוב או רע, תגיד אותה המדינה יותר מזולתה, שלה עצמה אירע הדבר הזה, וכולה תשמח או תכאב יחד איתו"

[פוליטיאה, ספר ה, עמ' 347-348]

■ מה תפקידה של המדינה לפי אפלטון?

■ חשבו: מדוע לפי אפלטון נוסדות מדינות?

קראו את הקטע הבא ממאמרו של אליעזר שבייד:

"על יסוד ההנחה שה"ריבון" הוא העם היהודי, ושהמדינה קמה כדי לשרת את אינטרס החיים של העם הזה, נקבעה מחויבות המדינה למסורת ולדת היהודית. היא שעיצבה את הזהות התרבותית היסטורית של העם היהודי לאורך הדורות. משיקולים של אחדות העם ורציפות זהותו ההיסטורית ניתן למסורת ולדת היהודית ביטוי ממוסד במדינה שמטרה חילונית. למרות שרוב אזרחי המדינה אינם דתיים (אך רובם מסורתי ולאומי לפי תפיסות שונות) נקבעו התשתיות המשפטיות לחיי המשפחה והקהילה על פי ההלכה הדתית. לא שלטון דתי קבע את נורמות הזהות הללו, אלא שלטון לאומי חילוני שרצה בהן כמייצג העם, וחייב את רוב האזרחים להגביל את חירותם כפרטים למען זהותם הלאומית כיחידים המשתייכים לכלל היהודי במדינתו"

[אליעזר שבייד, ישראל כמדינה יהודית-דמוקרטית⁵]

- כיצד רואה שבייד את המדינה היהודית?
- מדוע הוקמה המדינה? מי עומד בבסיסה – היחיד או הקהילה?

הצעה לפעילות בכיתה:

ניתן להציג לתלמידים מספר דוגמאות לאירועים שעוררו בקרב רוב הישראלים תחושות גאווה, שמחה או עצב משותפים, כמו אלה המופיעים כאן: הצלחתם של מוצרים ישראליים בעולם, זכייתו של נועם גרשוני במדליה באולימפיאדת הנכים, השתתפותו של אילן רמון כאסטרונאוט ישראלי ראשון והידיעה על מותו, עמידה בצפירה ביום הזיכרון וכד'.

שאלו את התלמידים:

- כיצד הרגשתם באירועים הללו?
- מדוע אנחנו מתרגשים באירועים כאלה?
- מה הדבר מבטא לגבי יחסנו אל המדינה? כיצד אנחנו תופסים את המדינה עבורנו?

5 המאמר המלא באתר "דעת" בכתובת: <http://www.daat.ac.il/daat/ezrachut/demokratia/nispah5.htm>

גאווה ישראלית: המוצרים שכבשו את העולם

המשחק שנמכר במיליונים בעולם, מערכת להשקייט גינות שחוסכת במים ומגוון תרופות שמסייעות לחולים ברחבי תבל. אז מה הקשר בין הטפטפת, קסדת הטייס, דשנים לקרקע ומשחק רמיקוב? נכון, לכולם תועדת זהות כחול לבן וכולם הצליחו בגדול

אלפי שאלות
עדכון אחרון: 16.04.13 03:58

718 Recommend

גם אם סביבתכם עטופה במוצרים שמיוצרים בסין או כאלו עם הון ומיתוג קני, טאץ' איטלקי וקצת ניחוח צרפתי - בוודאי תשמחו לדעת שגם ישראל

יזכור

ערב יום הזיכרון: מספר הנופלים עומד על 23,085

92 שמוות התווספו בשנה החולפת למניין חללי מערכת הביטחון מיליון וחצי בני אדם יפקדו את בתי העלמין הצבאיים בטקסי הזיכרון שייערכו ביום שני. מוקד מידע יסייע למשפחות

מדליית זהב לטייס שנפצע במלחמת לבנון ה-2

הישג אדיר לנועם גרשוני: הטיסאי הישראלי זכה בו כיסאות גלגלים לאחר שנגר על המדורג 1 בעולם תו לישראל מדליית זהב • הנשיא פרס: "הוכחת שאתה שאתה מוצלח ברקיע" • גרשוני היה בעבר טייס בחייל במלחמת לבנון השנייה

מערכת ישראל היום חור ליון

אילן רמון: הישראלי הראשון בחלל

הוא היה מפקד טייסת F-16, למד הנדסת אלקטרוניקה ומחשבים והשתתף בצוות הפיתוח של מטוס הליביא. ביוגרפיה מקוצרת של אילן רמון, הישראלי הראשון שזכה להגיע לחלל, אבל לא זכה לחזור

רמי בודניץ עדכון אחרון: 01.02.03 17:33

6 Recommend

כשאלן רמון המראש לפני 16 שנים לחלל, הוא המראש יחד עם כל עם ישראל. הגאון על המראש של האסטרונאוט הישראלי חתמה את כל המחלוקות. הערב (שבת) היא הפכה לאביל כדורגל אהר"ב במרכז החלל בנאס"א בפלורידה, הורדו לחץ התורן להלחם שפרסומם לפני שבועיים. סמוך להמראה המעבורת, ובה תחזית חיל של רמון, שהגיע מבאר שבע, דרך חיל האוויר הישראלי, ועד להמראה והטיסה המסוקרת בחלל.

גדל בבאר שבע והפך לטייס

אחלף משנה אילן רמון, האסטרונאוט הישראלי הראשון, חלם בכלל להיות כדורסלן. כך הוא סיפר בבראשן ל"דיועות אחרונות" בשנת 1998, זמן קצר לאחר שנחנף שהוא מוחלף. סאל צחק מאח, נבחרו לשמש "מחזה מוטע" במשימה של מעבורת החלל קולומביה. הוא נבחר לתחיל חמישה חודשים בבקשר הטיס, שסיים בשנת 1974, וסמן כבר מתחילת הדרך כי שמוע לדגולות. תחילתו במיל יעקוב טורנר, שרמון היה חניך שלו בקורס טיס, אמר עליו בראשן ל"דיועות אחרונות": "לא יכולה ללכת בדירה חדר מועלות מרמון. הוא טיס איכות ודיקן, שלא עושה שטויות. צמח, יש לו יכולת ללמידה פנטסטית. אין לי ספק, הוא יצליח כאסטרונאוט".

בבראשית דרכו בחיל האוויר טס רמון במטוסי מיראז' וסקויה, ובשנת ה-80 היה בין הטייסים הראשונים שימשו לאהר"ב כדי ללמוד להטיס את F-16. שנותיו היה אז לזאת מטוס הקרב ההודש בעת של חיל האוויר. כטיס F-16 השתתף רמון בחקיקת מבצעות רבות. ללאחר ששימש בחקיקת טס מפקד טייסת F-16, עזב רמון את המצב לטובת לימודי הנדסת אווירונאוטית תל אביב, כשסיים את לימודיו. הקצרה לזאת הפיתוח של

הישראלי הראשון

רמון בחלל
צילום: ערן לוי

רמון בחלל
צילום: ערן לוי

מטוס גרשוני, אילן רמון | צילום: גטי אימג'ס

2. המדינה חושפת מימדים מוסריים וכלליים בקיום האנושי

עמדה נוספת המבוססת על טבעיות המימד החברתי והמדיני בחיים האנושיים ניתן למצוא בעת החדשה בעמדתו של הפילוסוף הגרמני בן המאה ה-19 גיאורג וילהלם פרידריך היגל.

תורת המוסר והמדינה של היגל קשורה באופן הדוק למשנתו הפילוסופית הכללית שהיא משנה סבוכה וקשה להבנה ואי אפשר לדון בה במסגרת זו. עם זאת, ניתן לחלץ מתוך דבריו של היגל את תפישתו ביחס לשאלת החברה והמדינה.

היגל ראה במדינה את היחידה המשמעותית שבתוכה מתממשת החירות והמוסריות האנושית בצורה העליונה ביותר. כיון שכך, זו גם המסגרת דרכה יכול היחיד להגיע לידי המיצוי המשמעותי ביותר של אישיותו. נוכל להבין קביעות אלו מתוך הבנת ההערכה המיוחדת שהיגל נתן במשנתו הפילוסופית לכלליות.

לפי שיטתו של היגל, הכלליות או החוקיות הינם ביטויים של התבונה. הכלליות היא

גם ביטוי של חירות מהמגבלות והצמצום של הפרט. היגל רואה בכלליות או במכלול את הקיום האמיתי והמשמעותי, ואילו הפרטים מקבלים את ערכם רק לפי המידה שהם נוטלים חלק משמעותי ומודע במכלול זה.

לפי תפישות אלו, בחיבורו המדיני העיקרי, "קווי יסוד לפילוסופיה של המשפט", ממין היגל את המסגרות השונות הקיימות בחברה האנושית. בהתאם לשיטתו, הוא מדרג אותן לפי דרגת הכלליות הנחשפת בהם.

כשלב ראשון הוא מונה את המסגרת של המשפחה. יחסי האהבה והמסירות המצויים במסגרת המשפחתית חושפים יסוד כללי בחיי האדם. הם מגלים שהאדם אינו חי לעצמו בלבד, ושהוא מסור לעיתים למען הוריו, בן/בת זוגו או ילדיו אף יותר ממה שהיה טורח למען עצמו. אלא, שיחסים אלו מצומצמים לתחום פרטי וצר של המשפחה בלבד. משום כך הם מכונים על ידי היגל, "כלליות פרטית" או "אלטרואיזם פרטיקולרי".

השלב השני הוא החברה האזרחית. היגל מודע לכך שהמוטיבציה לפעילות של האדם במסגרת החברה האזרחית היא אינטרסנטית ואגואיסטית. כל אדם בשוק פועל למען הצלחתו האישית וממוקד בה. עם זאת, היגל מזהה יחסים מוסריים בין בני אדם הקיימים באופן מובנה אפילו בחברה האזרחית. המסחר מבוסס על התעניינות של היצרן או הסוחר בצרכים של בני האדם. אמנם הסוחר או הקונה דואגים באופן בסיסי לעצמם אך הם מקיימים יחסי גומלין משמעותיים ביניהם. היגל מכנה יחסים אלו "אגואיזם אוניברסלי".

המסגרת של המדינה היא השלב השלישי במבנה דיאלקטי זה. המדינה היא המרחב שבו יוצא אל הפועל בצורה העליונה ביותר המימד הכללי שבאדם, מאחר שבמסגרת המדינה האדם מקיים יחסי גומלין עם בני אדם רבים מתוך תודעה שאינה אגואיסטית. היגל מתייחס בדבריו לערך המוסף המתגלה במדינה מעבר למה שקיים במשפחה ובחברה האזרחית. בכך הוא כולל את הסולידריות, את רגשי הפטריוטיות ואת הנכונות למסירות נפש עבור המדינה במלחמה. את היחסים במסגרת המדינה מכנה היגל "אלטרואיזם אוניברסלי".

לאור תיאור זה ניתן להבין טוב יותר את דבריו של היגל על המדינה:

המדינה היא ממשותה של האידיאה האתית – היא הרוח האתי בתור הרצון העצמותי, המחוויר לעצמו, הגלוי, הרוח החושב את עצמו והיודע את עצמו... (פילוסופיה של המשפט, מהדורת שלם, עמ' 220, סע' 257)

היגל תוקף את תפישת האמנה החברתית ומבהיר שהוגיה מתעלמים מן המימד הכללי הנחשף במסגרת המדינה שהוא השיא של הקיום האנושי:

”אם מבלבלים בין המדינה ובין החברה האזרחית, ומניחים כי ייעודה של המדינה הוא הבטחתם של הקניין ושל החירות האישית והגנה עליהם, אזי נדמה כי האינטרס של היחידים ככאלה הוא תכליתה האחרונה של התאחדותם, ונובע מכך כי חברות במדינה היא עניין הנתון לבחירה שרירותית. ואולם, יחסה של המדינה אל האינדיבידואל הוא אחר לחלוטין: הואיל והיא רוח אובייקטיבי, הרי לאינדיבידואל עצמו יש אובייקטיביות אמת וחיים אתיים רק באשר הוא איבר של המדינה. התאחדות באשר היא התאחדות, היא עצמה התוכן והתכלית האמיתיים, וייעודם של האינדיבידואלים הוא לחיות חיים כלליים” (שם, עמ' 221, סע' 258).

לדעת היגל, ניתן לראות את החשיפה של המימד הכללי שבאדם בכמה מוסדות במדינה המודרנית:

א. המיסוי – מערכת המיסוי מדגישה את העובדה שהאדם אמנם חי כאינדיבידואל ועובד למען עצמו, אך עם זאת יש בו גם מימד כללי הבא לידי ביטוי בתשלום המיסים שהוא משלם למען הזולת ולמען הקיום המשותף. המיסים אינם אילוצי בלבד. בהם בא לידי ביטוי ערך השייכות של האדם לזולת.

ב. החוק הכללי – בימי הביניים היו בעלי אחוזות באירופה שיכלו לעשות בנתיניהם ככל העולה על רוחם. היגל רואה את החוק הכללי כמאפיין של המדינה המודרנית. כל האזרחים שווים בפני החוק. מצב זה חושף את האחדות שבין בני אדם באשר הם בני אדם, או במילים אחרות את המימד הכללי שלהם כבני אדם הנוטלים חלק בקיום האנושי הכללי, מעבר לקיום הפרטי שלהם. החוק מתייחס אל כל אדם באשר הוא אדם ולא אל התכונות הפרטיות שלו כראובן או שמעון.

ג. המלחמה – היגל רואה בצבא ובנכונות להתגייס את המימד הכללי ביותר במדינה. כאן נחשף הקישור של הפרט אל הכלל עד רמה של נכונות למסור את נפשו בקרב. עם הקשר של בני אדם זה לזה היה מתמצה ביחסי תן וקח (כפי שמתארת האמנה החברתית), היה האדם בורח מן המדינה בזמן מלחמה ולא נכון למסור את נפשו בקרב.

לסיכום, היגל רואה את המדינה כמסגרת עליונה של קיום בצוותא החושפת את הזיקה והקשר שבין בני אדם שהיא הצד העליון שבהם, או בלשונו, הצד הכללי שבהם.

עיבוד דידקטי

גישתו של היגל מתייחסת אל המדינה כמרחב שבו יוצא אל הפועל המימד הכללי שבאדם, מפני שבמסגרת המדינית האדם מקיים יחסי גומלין עם בני אדם רבים מתוך תודעה שאינה אגואיסטית. במדינה מתגלה ערך מוסף מעבר למה שקיים במשפחה ובחברה האזרחית – כמו סולידריות, פטריוטיות והנכונות למסירת נפש למען המדינה.

ניתוח טקסט:

"אם מבלבלים בין המדינה ובין החברה האזרחית, ומניחים כי ייעודה של המדינה הוא הבטחתם של הקניין ושל החירות האישית והגנה עליהם, אזי נדמה כי האינטרס של היחידים ככאלה הוא תכליתה האחרונה של התאחדותם, ונובע מכך כי חברות במדינה היא עניין הנתון לבחירה שרירותית. ואולם, יחסה של המדינה אל האינדיבידואל הוא אחר לחלוטין: הואיל והיא רוח אובייקטיבי, הרי לאינדיבידואל עצמו יש אובייקטיביות אמת וחיים אתיים רק באשר הוא איבר של המדינה. התאחדות באשר היא התאחדות, היא עצמה התוכן והתכלית האמיתיים, וייעודם של האינדיבידואלים הוא לחיות חיים כלליים" (היגל, פילוסופיה של המשפט, עמ' 221)

■ איזו עמדה לגבי המדינה היגל דוחה?

■ מהי התכלית של האדם וכיצד המדינה מאפשרת מימוש תכלית זאת?

על פי היגל מוסדות המדינה כמו התגייסות לצה"ל ותשלום מיסים, הם מוסדות החושפים את המימד הכללי באדם. ניתן להראות בכיתה את הדוגמאות שלהלן ולדון עם התלמידים בשאלה - מדוע אנחנו מוכנים לתרום למדינה? מהי המשמעות של המוכנות להשתתף במוסדות המדינה? על מה הדבר מעיד באשר לתפיסתנו את המדינה?

"ספק אם מישהו מאיתנו השקיע כל כך הרבה שעות בעבודתו כפי שיעקב מרר, תושב כפר סבא בן 66, השקיע בגדוד המילואים שלו. לפי הנתונים

הרשמיים של צה"ל מדובר בלא פחות מ-2,482 ימי מילואים שהחלו אי שם בשנת השחרור שלו משירות סדיר כסמל מבצעים בפיקוד דרום בשנת 1968. ימי מילואים שנמשכים עד היום, כבר למעלה 44 שנים.

"עד היום שירתתי כבר כ-2,600 ימי מילואים אך לא כולם נרשמו, כי הספירה המדויקת בצבא החלה רק בשנת 1989", אומר מרר בראיון ל-mynet ו"ידיעות חדרה". "עד אז הייתי משרת לעתים גם 45 ימי מילואים ברציפות. מעולם לא חשבתי להתלונן, אלא להיפך. היום, לצערי, חוק המילואים אינו מאפשר לשרת למעלה מ-50 ימי מילואים ומדי שנה אני מוצא את עצמי מבקש אישור חריגה כדי שאוכל לשרת יותר מילואים ולהיות עם החיילים בשטח. בפועל אני משרת כיום כ-80 ימי מילואים בשנה" (מתוך אתר mynet⁶)

בשבוע שעבר, יום לפני שתקציב 2013-2014 אושר בממשלה, פנה פרופ' יוסי יסעור, מרצה במרכז האקדמי רופין, לשר האוצר יאיר לפיד וביקש ממנו להעלות את מס ההכנסה על משכורתו, ועל יתר מקבלי המשכורות הגבוהות בישראל כתחליף להעלאת המע"מ וגזירות הפוגעות באוכלוסייה החלשה. הפוסט נהפך לפופולרי במהירות ועד כה צבר יותר מ-1,700 תגובות ויותר מ-6,000 איש שיתפו אותו. הוא זכה ל-16,800 לייקים.

"אני מרוויח כ-20 אלף שקל ברוטו בחודש, מלמד גם שעות נוספות ומרצה בארגונים ומרוויח עוד כ-20 אלף שקל בחודש. בקיצור, אני מרוויח מצוין אין לי כל בעיה לשלם קצת יותר מס הכנסה, נניח עוד 1,000 או 2,000 שקל בחודש, עד יעבור זעם, כדי שאוכל להביט בעיניה של מי שמנקה את משרדי, יוצאת אתיופיה בת 60, עובדת קבלן, השוברת את גבה כדי לממן את לימודיהם של ילדיה. איני מבין מדוע לא מועלה המס על מי שמרוויח כמוני, שלא לדבר על מנהלים בכירים המרוויחים פי כמה וכמה? אשמח להיות שותף למהלך שכזה אם יהיה חלק ממדיניות האוצר. אני לא רוצה להיות פראייר, אך אשמח להיות לארג", כתב יסעור ללפיד.

"הפוסט התפשט כמו אש בשדה קוצים נראה לי מוזר שקיבלתי כל כך הרבה לייקים כי בסך הכל מה כבר אמרתי? שאני מוכן לשלם קצת יותר? ביג דיל. נראה לי רק טבעי שתהיה בחברה רעות וסולידריות בחברה", אומר יסעור. (מתוך כתבה באתר TheMarker⁷)

6 לכתבה המלאה: <http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4263378,00.html>

7 לכתבה המלאה: <http://www.themarker.com/news/politics/1.2023056>

נאום של יוני נתניהו מתוך הסרט "מבצע יונתן"⁸: "אני יודע שאתם לא אוהבים לשמוע ציונות אבל בכל זאת כמה מילים נקיות. אנחנו יוצאים למבצע במרחק אלפי קילומטרים מהארץ כדי להציל ישראלים וזה רק בגלל שהם ישראלים ויהודים בגלל שאם אנחנו לא נעשה את זה אף אחד לא יעשה את בשבילנו".

3. האדם מקבל את זהותו וצורתו האנושית על ידי שפתו ותרבותו

בשתי העמדות שראינו עד כה הודגשה המסגרת הפורמאלית של המדינה ככזו שבה האדם חי חיים של שיתוף, חיים מוסריים, חיים כלליים וכדומה. הצד העליון של האדם כיצור תבוני, מוסרי או כללי בא לידי ביטוי דרך המוסדות הפוליטיים, החוק והגיוס לצבא. העמדה שלהלן שמה את הדגש דווקא על ההיבט של האדם כיצור בעל רגש ובעל דמיון. ואולם, גם היא מייחסת לחברה ולתרבות תפקיד מרכזי בקיום האנושי, שבלעדיו אין האדם הפרטי יכול לבוא לידי ביטוי ולממש את יכולותיו בצורה מלאה.

מייצג מובהק של עמדה זו הוא יוהאן גוטפריד הרדר (1744-1803), הנמנה על חלוצי המחשבה הרומנטית בתקופה המודרנית שהדגישה את חשיבות המימדים הלא-רציונליים בקיום האנושי. הרדר היה גם מהראשונים שהדגישו בתקופה המודרנית את החשיבות העקרונית של החלוקה לעמים, ובמידה רבה משנתו היא הבסיס

8 ניתן לצפות בקטע בכתובת: <https://www.youtube.com/watch?v=dqc7b19Er54>

התיאורטי לתפישות שראו את הלאום כישות אורגנית וראו בזהות הלאומית חלק מהותי בזהותו של כל אדם.

בניגוד לרעיונות אוניברסליסטיים שרווחו בעידן הנאורות והדגישו את המימד השווה שבכל בני האדם באשר הם בני אדם, הרדר פיתח את הרעיון המייחס חשיבות לגיוון התרבותי של האנושות ורואה אותו כמאפיין יסודי שלה. הפיזור של התרבויות האנושיות באזורים בעלי אקלים שונים ונתונים טבעיים מגוונים מורים לדעתו על כוונה אלוהית שהאנושות לא תתפתח בצורה אחידה אלא תממש מגוון של אפשרויות שטמונות בה. לא רק שלכל פרט ותרבות יש ערך ואופי ייחודיים אלא שכצו מוסרי מוטלת עליהם החובה להיות נאמנים לאותו טבע ולפתחו. דווקא באופן זה הם תורמים את תרומתם הייחודית לעולם ולא באמצעות אימוץ מערכת ערכית ותרבותית אחידה שהיא כביכול אוניברסאלית ומתאימה לכל.

רעיונותיו של הרדר על האומה התבססו על הניתוח שלו את תפקיד השפה. הרדר יצא כנגד רעיונות שרווחו בזמנו לפיהם השפה האנושית היא ביטוי של הכח האלוהי שבאדם מאחר שבכוחה לייצג באופן אובייקטיבי את המציאות כפי שהיא, או במילים אחרות, כפי שהא-ל רואה אותה. מאידך, הוא גם יצא נגד התפישה שראתה בשפה רק אמצעי תקשורת חייתי הדומה לקולות שבהם מביעים בעלי החיים מחוות של אזהרה, חיזור, סימון טריטוריה וכדומה.

כנגד עמדות אלו הציב הרדר דעה שלישית ולפיה השפה היא ביטוי אנושי ייחודי, הנובע מן התרבות והחברה שבתוכה היא נוצרת. באמצעות השפה, יוצק האדם לכלים קבועים את תחושותיו נוכח המציאות הטבעית שבתוכה הוא חי. לדעתו, הבסיס של השפה קשור בתגובות של רגש ודמיון עזים כלפי חוויותיו הראשוניות של האדם: התפעמות, חרדה, תשוקה, אהבה ושנאה. רק בשלב מאוחר יותר מופיעות מילים מופשטות שאינן קשורות לחושים ולרגשות. התוצאה של השקפה זו של הרדר על אודות השפה היא, שהשפה נושאת את חותם הנסיבות הייחודיות בתוכן היא נוצרה, וממילא מהווה ביטוי של ניסיון חיים ייחודי. צורת החשיבה המשתקפת בשפה איננה ניתנת לתרגום והיא נקנית באופן בלעדי לדוברי אותה השפה. השפה איננה אפוא אלוהית וגם לא חייתית. היא תופעה אנושית מיוחדת.

לאור ניתוח זה ראה הרדר באור חדש את הזיקה בין הפרט לבין האומה והתרבות שלו. כל אדם נולד לתוך תרבות מסוימת המעניקה לו שפה. זו, קובעת את צורת המחשבה שלו, וכך הוא הופך לתוצר מהותי של האומה אליה הוא שייך. מסיבה זו, יצירה של אדם לעולם איננה יצירה אינדיבידואלית אלא תלויה בשפתו ותרבותו ובראיית העולם שהן העניקו לו. השותפות של כל אדם באומתו ובתרבותו הופכת

להיות גם מצב טבעי וגם מטלה מוסרית למימוש ופיתוח האיכות המיוחדת של אותה תרבות.

הרדר לא התכוון ברעיונות אלו להתכחש לרעיונות אוניברסאליים על חשיבות החוק, החירות והתבונה. אלא שהוא רואה אותם מופיעים דווקא דרך הגיוון של התרבויות השונות ודרך המימוש הייחודי שכל תרבות מאפשרת לחברה.

כדאי לציין שרעיונות מקבילים לאלו של הרדר ניתן למצוא גם אצל אנשי מדעי החברה בזמננו. פסיכולוגים, סוציולוגים ואנתרופולוגים עמדו על המרכזיות של החברה והתרבות בתהליך ההתפתחות של האישיות ובעיצוב הזהות של הפרט.

רעיונותיו של האנתרופולוג קליפורד גירץ הם דוגמה מייצגת של כיוון זה. גירץ מדגיש את היותו של האדם, לעומת שאר בעלי החיים, יצור לא גמור מבחינה גנטית. ללא תרבות המונחלת לו על ידי הוריו וסביבתו אין לו אפשרות פיזית לשרוד, ולא אפשרות מנטלית להתפתח בצורה בריאה. ואולם, התרבות איננה מוגדרת בגנים הביולוגיים של האדם והיא שונה ממקום למקום. עובדה זו מדגישה את היותו של כל אדם מוצר של התרבות הספציפית שלו, והיא שמקנה לו את צורתו כאדם.

עיבוד דידקטי

גישה זאת, המיוצגת על ידי הרדר, מתייחסת להיותו של האדם יוצר בעל רגש ודמיון. לפי הגישה הזאת כל אדם נולד לתוך תרבות מסוימת המעניקה לו שפה. השפה קובעת את צורת המחשבה שלו, וכך הוא הופך לתוצר מהותי של האומה אליה הוא שייך. מסיבה זו, יצירה של אדם לעולם איננה יצירה אינדיבידואלית אלא תלויה בשפתו ותרבותו ובראיית העולם שהן העניקו לו.

ניתן לקרוא עם התלמידים את השיר "האדם אינו אלא" של שאול טשרניחובסקי ולדון בשאלות ששאלנו בלימוד גישה זאת:

- מה משמעותו של נוף המולדת עבור המשורר? למה כוונתו באמירה כי "האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו"?
- כיצד משפיעה הסביבה והחברה על התפתחותו של האדם?
- מה דעתכם? כיצד התרבות והחברה שגדלתם בה השפיעה עליכם?

האדם אינו אלא / שאול טשרניחובסקי	מזבח, עליו יקטיר מדי יום ביומו
האדם אינו אלא קרקע ארץ קטנה,	למלכת-השמים, לכוכב ומזלות.
האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו,	ואך ברבות הימים ובמלחמת-ישות,
רק מה-שספגה אזנו עודה רעננה,	ומגילת ספר חייו הולכה מתפרשת,
רק מה-שספגה עינו טרם שבעה לראות,	ובאו אחד אחד, ויגלה פשר
כל אשר פגע במשעולי-טללים ילד	כל אות ואות וסמל סמל כל הבאות,
מתלבט, נכשל על כל גוש ועי-אדמה,	שחקקו עליה בראשית בריתה,
בעוד בסתר נפשו ובלא-דע ערוך	האדם אינו אלא תבנית-נוף מולדתו.

לסיכום:

ראינו איפוא שלושה כיווני חשיבה המבוססים על היותו של האדם יצור חברתי ומדיני בטבעו. כל אחד מהם הדגיש מימד אחר שהפרט מוצא במסגרת החברתית והמדינית. עם זאת, משותפת להם ההנחה שהאדם הפרטי איננו אדם שלם, ובעצם איננו יכול לממש את מהותו האנושית, אלא במסגרת החברתית. לפי הכיוון הראשון (אריסטו), בחברה ובמדינה הוא מבטא את מהותו האנושית כיצור מדבר ומוסרי. לפי הכיוון השני (היגל), במדינה נחשפת המהות הכללית-תבונית של האדם. לפי הכיוון השלישי (הרדר), במסגרת החברתית-תרבותית האדם מבטא את מהותו המיוחדת כיצור המפרש את הטבע והסביבה שהוא נתון בהם ויוצר לאורם יצירה משמעותית באמצעות השפה.

פרק ג

ההשלכות של התפישות השונות – שאלות למחשבה

התפישות השונות בנוגע ליחסי היחיד והחברה או המדינה משפיעות על שאלות שונות הנוגעות למדינה. להלן מספר סוגיות כאלה עם הצעות לתשובות מגוונות הנובעות מעמדות שונות שהוצגו לעיל. הצגת השאלות נועדה לעורר למחשבה ולדיון בשאלות אלו.

החוק

מהו החוק? האם החוק הוא אמצעי של החזק לקדם את מטרותיו? האם החוק הוא הזדמנות לדיאלוג מוסרי בין בני המדינה? האם החוק הוא ביטוי לאחדות וכלליות בין בני המדינה?

ניתן לדון עם התלמידים על החוקים במדינת ישראל ולשאול על מטרותם: האם הם מהווים הסדר תועלתני לחיים משותפים בלבד? האם יש בהם היבט מוסרי עקרוני?

ניתן לחשוב לדוגמא על הסדר הסטטוס קוו שמהווה פשרה מקובלת בין יהודים חילוניים ודתיים, ולשאול תלמידים על הסיבות לייצור פשרה כזאת.

קראו את הקטע מספרו של אבי רביצקי:

”מדוע אפוא אמורים המאמין והכופר, האורתודוקס והליברל, להסכים לפשרה חברתית? מדוע עליהם לוותר ביוזעין על מימוש מלא של ערכיהם ולצאת מן המאבק הציבורי כשחצי תאוותם בידיהם? ... מדוע עלי לוותר על המאבק הטהרני למען הטוב (בעיניי) ולהעדיף פשרה חברתית שבה הטוב והרע, האמת והשקר, משמשים בערבוביה ודרים בכפיפה אחת? האם משא ומתן על עקרונות ועל מימושם איננו למעשה משא ומתן על היושרה (אינטגריטי) האישית ועל האותנטיות המוסרית של כל אחד ואחד מן הצדדים? ...

אדם עשוי להתפשר על מימושו של ערך הקרוב ללבו, אם הוא מקנה משמעות ערכית סגולית לעצם הקיום יחד: לשיתוף אזרחי בני המדינה,

לאחוה חברתית בין בני העם או אף לסולידריות אנושית בין בני האדם. הוא ישרים אפוא עם קיומן של השקפות ותקוות אחרות ואולי גם יסתגל אליהן, ובלבד שיוכל לשמר את המרקם הקהילתי ולהעמיק את ההזדהות החברתית המאיימת להתערער.

[אבי רביצקי, אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, מתוך הספר "שבת אחים"]

■ לפי רביצקי - מהו הקושי בפשרה החברתית של ה"סטטוס קוו"? מדוע בכל זאת מקיימים פשרות מעין אלה?

■ מה דעתכם בשאלה? האם הסדר הסטטוס קוו מהווה דיאלוג מוסרי בין האזרחים במדינה?

ציות לחוק

האם יש חובה לציית לחוק? אם כן – מדוע? האם יש גבולות לצייות? האם על האדם לציית לחוקים שאינם נוחים לו? האם על האדם לציית גם כאשר לא רואים אותו עובר על החוק?

להמחשה ניתן לספר לתלמידים את משל "טבעת גיגס":

גיגס היה רועה צאן. יום אחד, נתגלתה בפניו מערה שנפתחה לאחר רעידת אדמה ובה מצא אוצרות וגופת אדם מת ועליו טבעת זהב. גיגס לוקח את הטבעת ועונד אותה. במפגש עם הרועים האחרים הוא מגלה שכאשר הוא מסובב את הטבעת הוא הופך לרואה ואינו נראה. גיגס החל לנצל את הטבעת, פיתה את אשת המלך והרג את המלך וכך הפך למלך החדש.

"והנה אילו באו לעולם שתי טבעות כאלה, ואחת שם אותה הצדיק על אצבעו, ואת השניה - הרשע, הרי ישי לשער ששום אדם לא יהיה עשוי לפדה עד כדי כך, שיעמוד בצדקתו ויבליג על נשו להינזר מרכוש לא לו

ולבלי געת בו, הגם שהרשות בידו לקחת בלי חשש אף מכיכר השוק ככל אשר ירצה, ולהיכנס לבתים ולשכב עם מי שירצה, ולהרוג ולהוציא מבתי הסוהר כל אשר ירצה... ובמעשים אלה לא יהיה הצדיק נבדל במאומה מהרשע, אלא שניהם ישאפו לאותה המטרה עצמה. והלא זאת ראייה, חותכת היא בפי הטוען, ששום אדם אינו צדיק מרצונו, אלא מתוך כפייה, ולא הצדק הוא טובתו של האדם"

(אפלטון, פוליטיאה, פרק ב, עמ' 205-204)

לעומת זאת ניתן לקרוא את שני הסיפורים על רועי מרלי וב' שבחרו להתנדב לצבא על אף שקיבלו פטור עקב נכותם.

אחריו

ב' בן ה-21 נולד עם שיתוק מוחין, הוא משותק חלקית בכל גפיו וכמובן קיבל פטור משירות צבאי, אבל אם תפגשו בו במקרה ברחוב — כדאי לכם לעצור ולהצדיע. המוגבלויות לא עצרו בעדו מלהגשים את החלום, ולסיים קורס קצינים

ראובן וייס
פורסם: 22.7.2012

"לחיות קצין היה חלום חיי". ב' בבה"ד 1, בשבוע שעבר | צילום: חיים הורנשטיין

ראשי המאבק לשוויון בנטל יכולים להניח את השלטים, לקפל את אוהל המחאה ובמקום זאת פשוט לספר לכל מתנגדיהם את הסיפור המרגש הבא.

ראשי «חדשות» צבא וביטחון

השתמטות? לא בלקסיקון של רועי מרלי

למרות שרס"ל רועי מרלי חירש הוא לא ניצל הפטור משירות בצה"ל. אחרי שהתעקש על הזכות להתנדב, התמנה למפקד ואפילו סחט התנצלות מהאמריקנים

אמיר בוחבוט | 13:38 22/10/2007

0 +1 | 37 Recommend

רס"ל רועי מרלי, חירש מלידה, החליט לא לוותר על שירות צבאי. אף על פי שאמרו לו שבגלל מגבלותיו הוא לא יוכל להתגייס, הוא התעקש ונלחם עד שקיבל את מבוקשו. כיום, לא רק שמרלי הוא מפקד במדור הרכש של חיל האוויר, שנחשב לאיש מקצוע מעולה, אלא באפריל האחרון אף בחר בו מפקד חיל האוויר, האלוף אליעזר שקדי, לחייל מצטיין של החיל.

ב' בן ה-21, חושב דרום הארץ, נולד עם שיתוק מור קצרים הוא מתנייד בעזרת קביים, למרחקים ארוכים קיבל הדעה מהצבא שזכותה: פטור משירות צבאי שלא לממש את הפטור.

"הרגשתי מחויבות למדינה", הוא מסביר. "החלטתי שמצדיק את זה שלא אחיה כמו כלם".

■ מדוע לדעתכם התנדבו רועי מרלי וב' לצבא למרות שלא היו חייבים?

■ האם הציות לחוק הוא רק חובה הנובעת מחשש וכפייה? האם יש חוקים שאנחנו רואים בהם ציווי מוסרי?

תפקיד המדינה

מה תפקידה של המדינה? האם היא מתמצה בשמירה על הסדר והביטחון או שהמדינה אחראית גם על קידום של תפישת טוב מסוימת בהקשר הדתי-תרבותי או בהקשר של חלוקת המשאבים הצודקת במדינה או קידום השוויון?

כודגמא מעניינת להבדל בין גישת האמנה החברתית לגישה קולקטיביסטית יותר ניתן לראות את שני הקטעים הבאים. שני הכותבים מבקשים יותר שירותים ציבוריים מהמדינה, אך סיבותיהם שונות.

שאלון לדיון וחשיבה:

■ מה שני הכותבים דורשים מהמדינה? על מה כל אחד מהם מבסס את דרישתו?

■ אילו שתי גישות הם מייצגים?

■ כיצד לדעתכם משפיעה התפיסה שלנו את המדינה על שאלת תפקידה? כיצד אתם רואים את המדינה ומה לדעתכם צריך להיות תפקידה?

"הבסיס של המדינה המודרנית, ובמיוחד המדינה הדמוקרטית, הוא האמנה החברתית - הסכם מופשט אך יסודי בין חברה לממשלתה. בהסכם זה פרטים, אזרחים, מוותרים על חלק מחירותם בתמורה לחוק וסדר. הם מסכימים לציית לחוקים ונהלים, לשלם מסים, לבקש רישיון, לציית לרמזורים וכדומה. בקיצור, הם מסכימים לצעדים שמגבילים את חופש הפעולה שלהם במידה מסוימת. אולם, מדובר בחוזה. בתמורה על המדינה לספק להם כמה דברים בסיסיים כדי שההקרבה תשתלם, מינימום שיאפשר לאזרחים לחיות ברווחה מסוימת: בריאות, חינוך, פרנסה סבירה, מחסה, מזון להאכיל בו את משפחותינו (מה שנקרא ביטחון אישי) והגנה. זה ההסכם. ההסכם - האמנה החברתית - הופך בישראל. מאות אלפי בני אדם, בכל רחבי המדינה, מבהירים זאת היטב. האמנה לא הופרה

ביום אחד. מדובר בתהליך הדרגתי שהחל בפירוקה של מדינת הרווחה, בהפרטה, שתוצאתה היתה פער עצום בין העשירים המעטים לעניים הרבים, חנק מעמד הביניים, קיצוץ תקציבי החינוך והבריאות ועוד. אלה היו תופעות כלכליות אובייקטיביות שלהן אחראיות הממשלות לדורותיהן

[גליה גולן, "האמנה הופרה", אתר "הארץ" ¹⁰]

"מה שקרה כאן בחודש האחרון הוא חסר תקדים. פתאום קם הישראלי בבוקר והרגיש שהוא עם והתחיל ללכת. פתאום הופיע כאן כוח פוליטי שהוא לא מפלגה ולא עדה ולא מגזר. לא עוד חברה ישראלית קרה ועקרה וסוציאליזם, אלא עם ישראלי חם ומוחשי וחכם. עם שהוא גם רחב, גם ממוקד וגם פוטנטי. עם שהוא גם כלל ישראל וגם כל אדם בישראל. עם שהוא הישראלים כולם היוצאים למאבק בעושים אותם...

התביעה למדינת רווחה עכשיו היא רק חלק מהסיפור. לב העניין הוא הכמיהה העמוקה למדינה מוסרית שתחסן את השוק ותחסום את העושה ותצמצם את העוול. מדינה צודקת ותבנית אשר תבטא את מאווייה של הקהילה הישראלית ותסדיר בהגנות את החיים הישראליים. מדינה שלא תשרת עוד מיעוטים נבחרים אלא את כל הישראלים. מדינתו של העם."

[ארי שביט, "המהפכה המושגית", אתר "הארץ" ¹¹]

האזרח הראוי

מי ראוי להיות אזרח במדינה? האם יש תנאי סף לקבלת אזרחות? האם יש מקום לטקס בחירה מחדש באזרחות בתקופת ההתבגרות?

הצעת החוק שקבעה כי מבקש אזרחות שאינו יהודי יחויב בהצהרת נאמנות למדינת ישראל כ"מדינה יהודית ודמוקרטית" העלתה לדיון שאלה מעין השאלות האלה; האם אזרח חדש מחויב להישבע אמונים ולהצהיר על נאמנות למדינה יהודית.

10 למאמר המלא: <http://www.haaretz.co.il/opinions/1.1372605>
11 למאמר המלא: <http://www.haaretz.co.il/opinions/1.1372449>

ניתן לדון בשאלה באמצעות שני הקטעים הבאים, המציגים שתי עמדות שונות:

אין עוד מדינה בעולם הדמוקרטי אשר הייתה מגלה סלחנות כה רבה כלפי גילויים בוטים של חוסר נאמנות בקרב אזרחיה. לא כל שכן, בזמן שבניה נלחמים למען ביטחון כל אזרחיה, יהודים וערבים כאחד. הגמגום וההתקפלות של ממשלות ישראל מול ההקצנה בקרב ערביי ישראל מכרסמים ביסודות המדינה היהודית. יש לשנות כיוון מיד: בתמורה לאזרחות מלאה, הכוללת זכויות מלאות, יש לתבוע מכל אזרח נאמנות מלאה. או במילים אחרות: בלי נאמנות - אין אזרחות...

מה שטייב, מג'אדלה וחלק מערביי ישראל חשים בסתר ליבם זה עניינם. מה שהם עושים עם זה הוא כבר ענייננו. מדינת ישראל חייבת להבהיר לכל מי שחפץ לחיות בקרבה שהיא מדינה יהודית, ולכל מדינה שמורות הזכות והחובה לתבוע מאזרחיה נאמנות לחוקיה ולעקרונותיה. נאמנות איננה בגדר המלצה. נאמנות היא חובתו הראשונה במעלה של כל אזרח והיא שתקבע את רמת הזכויות ממנה הוא ייהנה"

[אביגדור ליברמן, "בלי נאמנות - אין אזרחות"¹²]

"להבדיל ממדינות אחרות, בזהותה של ישראל קיים יסוד פרטיקולרי ואידאולוגי, נוסף על היסוד הקונטינגנטי של רוב יהודי. זאת ועוד, טיבה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית עדיין לא התקבע, והוא נתון במחלוקת קשה בציבוריות הישראלית. כך אחדים מהמפרשים יוצקים לביטוי משמעות דתית או לאומנית ואופי דמוקרטי דל ביותר. בשל יסוד זה ההצעה יוצרת בעיה חמורה מבחינת חופש המצפון והדעה. לפי העיקרון של חופש המצפון והדעה (עיקרון אוניברסלי ראשון במעלה שמעוגן גם בהכרזת העצמאות שלנו), אין לכפות על יהודי חרדי שאינו ציוני או אינו דמוקרטי להצהיר אמונים לישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שלפי אחד מפירושיה היא מדינה ציונית ודמוקרטית. כך גם אין מקום לכפות את ההצהרה על אתאיסט או על מי שדוגל בהפרדה מלאה של הדת מהמדינה; כשם שלא היינו סובלים התנאת אזרחותו של יהודי במדינה אחרת בהצהרת אמונים שלו למדינה נוצרית ודמוקרטית...

12 למאמר המלא: <http://cafe.themarker.com/topic/821376>

אין סיבה טובה שישראל תציג לפני העולם דמות של מדינה מדירה, מסוגרת, מתבדלת, ששעריה חתומים בפני כל מי שמוכן להתחייב בנאמנות למדינה ולחוקיה, אך לא לתפיסה אידאולוגית מסוימת שביסודה. אף שבהצעה אין טמונה תועלת כלשהי, כרוכים בה נזקים גדולים ביותר הן לרקמת היחסים הרגישה והטעונה בין המדינה ובין המיעוט הערבי שבה, והן לדמותה ולמעמדה של ישראל במשפחת העמים

[מרדכי קרמיניצר, "נאמנות ואזרחות", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה]

העדפה תרבותית

האם בסדר הפוליטי יש מקום להעדפה של תרבות אחת על פני חברתה? האם החוק הכללי מחייב שוויון מוחלט? האם ניתן לראות במדינה ביטוי של תרבות ספציפית שמי שלא שייך אליה הוא מעין אורח במדינה?

בשאלה זאת יש מקום לדיון במרחב הציבורי של המדינה: האם משקף תרבות אחת עיקרית, מספר תרבויות או שהוא נייטרלי לחלוטין. שאלות דומות הן בנוגע למערכת החינוך הציבורית: האם מתפקידה לקדם תרבות מסוימת על ידי קידום החינוך למורשת יהודית, עידוד תקציבי של אמנות יהודית, סמלים יהודיים למדינה וכו'.

קראו את הקטע הבא מתוך מאמרו של יורם חזוני:

ישראל היא מדינה שהיא יהודית במהותה, בכך שהייעוד שהיא משרתת הוא הכוונת כוחותיה של המדינה "לטיפול בבעיות העם היהודי". עיקרון זה הביא להקמת מערך מקיף של חוקים וקווי מדיניות "יהודיים", ובכללם חוק השבות; חוק חינוך ממלכתי, אשר מחייב את בתי הספר להקנות לתלמידים את "ערכי תרבות ישראל" ולטפח "נאמנות למדינת ישראל ולעם ישראל"; השתתפותם של צה"ל ושל שירותי הביטחון בפעולות שמטרתן הצלת יהודים לא-ישראלים בחוץ לארץ; מעורבותם של בתי משפט ישראליים בשפיטתם של פושעי מלחמה נאצים בגין "פשעים כלפי העם היהודי"; חוקים הקובעים מעמד ממלכתי לסמליו של העם היהודי, לרבות חגי ישראל והשבת; ורבים אחרים. מובן שניתן היה להתווכח לגבי פריט זה

או אחר בתוך מדיניות "יהודית" זו של ממשלות ישראל הראשונות, אולם כמעט כל יהודי – בישראל כמו גם בעולם – קיבל את העיקרון שישראל הוקמה כ"מדינה יהודית", לא רק מבחינה דמוגרפית, אלא גם מבחינת ייעודה, ערכיה, מדיניותה ומוסדותיה.

הניסיון לקדם את התפישה שלפיה ישראל אמורה להיות "מדינת יהודים, ובוודאי לא מדינה יהודית" - ולייחס אותה להיסטוריה הציונית מאז הרצל – מייצג, לפיכך, בחירה להתנתק מן הרעיון המרכזי במסורת המדינית הישראלית, ולהמירו במשהו אחר. לאחרונה תיאר מגמה זו ההיסטוריון מרדכי בר-און:

בדיון על יהדותה של ישראל... רבים מעדיפים להימנע מלקרוא לישראל "מדינה יהודית". הם מעדיפים להשתמש במונח הנייטרלי יותר "מדינת היהודים". העדפה זו מרמזת על כך... שישראל מתוארת מבחינה עובדתית בצורה הטובה ביותר כמדינה שבה היהודים הם הרוב..

(מתוך: יורם חזוני, "האם הרצל רצה מדינה יהודית?", תכלת¹³)

■ מהן שתי הדעות לגבי אופייה של המדינה המובאות בקטע?

■ עם איזו מהן אתה מזדהה יותר?

■ מה לדעתכם צריך להיות צביונה של מדינת ישראל? האם צריכה לבטא העדפה לתרבות ולמורשת היהודית? באילו אופנים?

טבע האדם

מהו טבע האדם? האם האדם טוב מטבעו או רע מטבעו? האם הסדר החברתי משחית את המידות הטבעיות או מעדן אותן?

בשאלה זו עסקו חכמי ישראל וחכמי האומות מאז ומעולם. בהמשך הבאנו קטעים שונים המביעים דעות שונות בשאלת טבע האדם והמוסדות החברתיים. ניתן לפזר

בכיתה את הקטעים השונים ולבקש מהתלמידים לקחת קטע שהם מזדהים איתו במיוחד, ולאחר מכן לערוך דיון בכיתה.

"ויאמר ה' אל לבו: לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם, כי יצר לב האדם רע מנעוריו, ולא אוסיף עוד להכות את כל חי כאשר עשיתי" (בראשית ח', כא).

"אכן, היהדות קידשה את האדם והורתה כי יש בו ניצוץ אלוהי; מעולם לא הסכימה היהדות עם ההשקפה אשר על פיה שריו האדם בחטא מטבע ברייתו. להיפך, אנו לימדנו כי האתגר הניצב בפני האדם והאפשרויות הפתוחות לפניו, ללא גבול הם. בעיני היהדות האדם הוא בכוח (=בפוטנציה) יצור טוב, יצור מתפתח. אולם, האדם מוצא את עצמו תכופות אחוז בלחץ של כוח מכניע, כוח שאין לעמוד בפניו, הגוררו מטה... במשפט אחד, המקרא בוטח באדם, אך גם חושד ומפקפק בו" (הרי"ד סולובייצ'ק, דברי הגות והערכה, עמ' 252-253).

"האדם הישר צריך להאמין בחייו, כלומר שיאמין בחיי עצמו והרגשותיו ההולכות בדרך ישרה מיסוד נפשו, שהם טובים וישרים ושהם מוליכים בדרך ישרה... האיש הישראלי מחויב להאמין, שנשמה אלוהית שרויה בקרבו, שעצמותו כולה היא אות אחת מן התורה" (הראי"ה קוק, אורות התורה, פרק י"א)

"מי יזכיר לי את חטאי ילדותי, כי אין נקי מחטא מלפניך, גם לא תינוק בן יומו. מי יזכיר לי? כל עולל רך, שבו אני יכול לראות את מה שאיני זוכר על אודות עצמי. מה, אם כן, היה אז חטאי? האם העובדה שפערתי את פי לרווחה בגרגרות לינוק שדיים בבכי?... האם היו מעשים אלה טובים לתינוק באותו זמן - לבקש בבכי את מה שעלול להזיק לו, לרגוז רוגז גדול כאשר אנשים שאינם משועבדים לו, אנשים חופשיים ומבוגרים ממנו, אנשים שהולידו אותו ורבים אחרים, נבונים ממנו, מסרבים לציית לרצונותיו? האם טוב היה לנסות לפגוע בהם במהלומות ככל יכולתו, משום שאינם מצייתים לפקודות שמזיק לציית להן? הנה כי כן, חולשת איברי התינוקות היא החפה מפשע, לא נפשם. במו עיני ראיתי תינוק קנאי - שלא ניחן עדיין ביכולת הדיבור - מביט, חיוור ומלא מרירות, בתינוק שינק אתו... הלזאת ייקרא תמימות?" (אוגוסטינוס, וידויים, עמ' 37-38).

"האדם מטבע ברייתו אוהב חירות ושליטה באחרים. מה מניע אפוא את בני האדם לשים לנפשם אותו מעצור, אשר רואים אנו שהם חיים על פיו בקהילות? תכליתם, או כוונתם, לשמור בדרך זו על קיומם, ולחיות חיים של יתר קורת-רוח... בטחון זה אינו ניתן על ידי החוק הטבעי. כי החוקים הטבעיים, כגון צדק, דין-יושר, צניעות, חמלה, ובקיצור: 'עשה לחברך מה שהיית רוצה שיעשה לך' - חוקים אלו כשלעצמם, בלי אימתו של איזה כוח שיהא ממריץ אותנו לשמרם, נוגדים את היפעלויותינו הטבעיות, שמביאות אותנו אל משוא-פנים, גאווה, נקם, וכיוצא בהם" (תומס הובס, לוויתן, עמ' 161).

"כלל זה בידינו ואין עליו עוררים: יצרים ראשונים שבטבע - הגונים הם לעולם. אין שרירות מלידה בלבו של אדם. אין לך קלקול שבו, שאין אתה יכול לומר עליו כיצד ומנין בא" (ז'אן ד'אק רוסו, אמיל, עמ' מו) .

"היש איזה הרגל מרושע, איזה נוהג המנוגד ליושר, איזה פשע, שאי אפשר לאתר את מקורו ואת עילתו הראשונה בחקיקה, במוסדות, בדעות הקדומות של הארץ שבה ההרגל הזה, הנוהג הזה, הפשע הזה, בא לידי ביטוי?" (קונדורסה, סקיצה לתמונה היסטורית)

"מה צורך יש בשלטון בכלל? הסיבה היא שיצריהם של הבריות אינם מקבלים עליהם את ציווי התבונה והצדק בלי שהדבר נכפה עליהם" (א' המילטון, ג' מדיסון וג' ג'יי, הפדרליסט)

שאלות נוספות לדיון וחשיבה:

- עם איזו מן העמדות שנידונו לעיל אתה מזדהה? האם מדובר בעמדה אחת? האם ניתן לשלב בין מספר עמדות באופן הגיוני? האם ניתן להבחין בין סוגים שונים של מדינות לפי תקופות בהיסטוריה או לפי פילוח אחר?
- האם לדעתך הויכוח בין העמדות הוא היסטורי (כיצד נוצרה המדינה באופן הסטורי?) או אידיאולוגי (כיצד ראוי שתראה המדינה?)
- במחשבה המדינית ישנו דיון נרחב על צורת המשטר הרצויה ועל הפרדת הרשויות הרצויה במסגרת המדינה. האם לדעתך לעמדות השונות על מהות המדינה השלכה על צורת המשטר הרצויה (מונרכיה מול דמוקרטיה למשל)?

עקרון העל	היחס אל המדינה	הוגים מייצגים	הבדל בין חברה למדינה
האדם כאינדבידואל	1. המדינה כמסגרת כוחנית המשרתת את השליטים	תרזימכוס, ניטשה	
	2. המדינה כתוצר של הסכמה או אמנה חברתית	גלאוקון, הובס, לוק	
האדם כיצור חברתי ומדיני	3. החברה והמדינה כמשחיתות הטבע האנושי	דיוגנס הקיני, רוסו, סארטר	
	4. המדינה כשותפות בארגון החיים וביצירת ערכים משותפים	אפלטון, אריסטו	
	5. המדינה חושפת מימדים מוסריים וכלליים בקיום האנושי	היגל	
	6. האדם מקבל את זהותו וצורתו האנושית על ידי תרבותו ושפתו	הרדר, גירץ	

אודות המכללה למדינאות

המכללה למדינאות נוסדה בשנת תשס"ז 2007 במטרה להצמיח מנהיגות ציבורית בעלת חזון מעמיק, זהות יהודית מפותחת, ידע נרחב ויכולת אישית להוביל את מדינת ישראל למימוש יעדיה ההיסטוריים.

אנו מאמינים שמנהיגות כזו תצמח מתוך לימוד מעמיק ורב תחומי של שאלות זהות וסוגיות מדיניות, העומדים בראש סדר היום של העם היהודי ומדינת ישראל, יחד עם ליווי אישי ופיתוח קבוצתי בקרב צעירים המהווים את עתודת המנהיגות בחברה הישראלית.

